

᾽Οψεις τοῦ ᾽Ομοουσίου στή σύγχρονη ψυχανάλυση

ΑΡΧΙΜ. ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ ΠΑΡΑΒΑΝΤΣΟΥ*

Εἰσαγωγή

Ἡ ἀναγέννηση τῶν πατερικῶν σπουδῶν καὶ ἐκδόσεων κατὰ τὶς τελευταῖες δεκαετίες ἀπέδωσε σημαντικούς καρπούς: ἐμπλούτισε τὰ (ὑπαρξιακά) κριτήρια θεολογίας καὶ ἐκκλησιαστικῆς αὐτοσυνειδησίας. Τὰ κριτήρια αὐτὰ ἀποτελοῦν κατὰ τὴν ἄποψή μου μία ἀπὸ τὶς κρισιμότερες συνιστώσες τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ γεγονότος. Ἐπιτρέπουν νὰ διακρίνουμε τὸ γνήσιο ἀπὸ τὸ κίβδηλο, τὸ αὐθεντικὸ ἀπὸ τὸ ἀπατηλό, τὴν ὄντως Παράδοση ἀπὸ τὶς πρόσκαιρες «παραδόσεις». Μᾶς δίνουν τὴ δυνατότητα νὰ ἀποφύγουμε τὴν αὐτοδικαίωση τοῦ εὐσεβισμοῦ-νομικισμοῦ, τὴν ψυχολογικὴ ἀσφάλεια μίας συντηρητικῆς ἰδεολογικῆς «᾽Ορθοδοξίας», τὸ μακάριο βόλεμα τοῦ «φιλελευθερισμοῦ»-ἐκκοσμίκευσης.

Ἐνας ἀπὸ τοὺς θεμελιώδεις ἄξονες γύρω ἀπὸ τοὺς ὁποίους περιστράφηκε ἡ ἀναγέννηση αὐτή, ὑπῆρξε ὡς γνωστὸν ἡ θεολογία τοῦ Προσώπου. Τὴν ἐξέφρασαν μὲ πολὺπλευρὸ καὶ ρηξικέλευθο τρόπο σημαντικοὶ θεολόγοι καὶ διανοούμενοι, οἱ ὁποῖοι ἔδωσαν σπουδαία ὄθηση στὰ κριτήρια ποὺ προαναφέραμε, παρὰ τὶς ἐπιμέρους (φυσιολογικῆς) διαφωνίες καὶ μονομέρειες ποὺ προέκυψαν στὴν πορεία. Ὁ δικαιολογημένος ἐνθουσιασμοὸς ποὺ ἐπικράτησε μετὰ τὴ δεκαετία τοῦ 1960, ἔδωσε ἓνα τόσο σημαντικό προβάδισμα στὸ Πρόσωπο-᾽Υπόσταση, ποὺ παραμέρησε τὸ ζήτημα τῆς Φύσεως-Οὐσίας (καὶ κατ' ἐπέκτασή τοῦ ᾽Ομοουσίου). Αὐτὸ συνέβη α) ἀπὸ θεολογικὴ ἄποψη: τὸ πρόσωπο θεωρήθηκε, ρητὰ ἢ ὑπόρητα, ὅτι «προηγεῖται» ὄντολογικὰ τῆς φύσεως καὶ β) ἀπὸ τὴν ἄποψη τοῦ ἐνδιαφέροντος: ἡ ἐξειδικευμένη ἑλληνικὴ συγγραφικὴ παραγωγή γιὰ τὸ θέμα τοῦ ᾽Ομοουσίου δείχνει σαφῶς περιορισμένη, ἂν συγκριθεῖ μὲ τὴν ἀντίστοιχὴ περὶ Προσώπου.

---

* Ὁ Ἀρχιμ. Ἀθανάσιος Παραβάντσος εἶναι κάτοχος Μ.Δ.Ε. Θεολογίας καὶ Ἱεροκήρυκας τῆς Ἱ.Μ. Δημητριάδος καὶ Ἄλμυροῦ.

Τὰ τελευταῖα χρόνια τὸ ζήτημα τοῦ Ὁμοουσίου ἤρθε στὸ προσκήνιο μέσα ἀπὸ ἐξειδικευμένες μελέτες τοῦ π. Ν. Λουδοβίκου¹. Ἡ ἔρευνά του μοῦ ἔδωσε σημαντικὰ ἐρεθίσματα γιὰ τὸ θέμα πὺν θὰ μᾶς ἀπασχολήσει ἐδῶ. Ἡ βαθιὰ κατανόηση τοῦ θέματος πὺν θὰ διαπραγματευτοῦμε προϋποθέτει ἐξοικείωση μὲ τὸν σύγχρονο θεολογικὸ προβληματισμὸ γύρω ἀπὸ τὴν ὄντολογία Φύσεως καὶ Προσώπου. Φυσικὰ ἡ ἔκταση τῶν σχετικῶν ζητημάτων εἶναι τεράστια καὶ τὸ κείμενο αὐτὸ θὰ πρέπει νὰ θεωρεῖται σὰν ἀπλὸ ἔναυσμα γιὰ παραπέρα δημιουργικὸ μόχθο.

Α. Τὸ Ὁμοούσιο στὴν πατερικὴ θεολογία

Τὸ θέμα τοῦ Ὁμοουσίου πηγάζει ἀπὸ τὸ τριαδικὸ δόγμα τῆς Ἐκκλησίας. Δηλώνει τὴν κοινὴ ἄκτιστη οὐσία-φύση τῶν Τριῶν Ὑποστάσεων. Ἡ θεία φύση δὲν μερίζεται σὶς Τρεῖς Ὑποστάσεις, ἀλλὰ ἡ καθεμία ἐξ αὐτῶν περιέχει τὸ πλήρωμα τῆς (κοινῆς) θείας οὐσίας, βουλήσεως καὶ ἐνέργειας². Οἱ ἄκτιστες Ὑποστάσεις δὲν συγγέονται μεταξὺ τους χάρι στὰ διακριτὰ ὑποστατικὰ ἰδιώματά τους, τὰ ὁποῖα ἔχουν ἀμετάθετο χαρακτῆρα ἀκριβῶς λόγῳ τοῦ Ὁμοουσίου.

Ἀργότερα ὁ ὅρος «ὁμοούσιος» καὶ συνώνυμες ἐκφράσεις ἐπεκτάθηκαν ἀπὸ τὴν Τριαδολογία καὶ τὴν Χριστολογία στὴν Ἀνθρωπολογία: «...ὁ Ἀδάμ..καὶ ὁ Σήθ..καὶ ἡ Εὐᾶ..οὐ φύσει διαφέρουσιν ἀλλήλων –ἄνθρωποι γάρ εἰσιν–, ἀλλὰ τῷ τῆς ὑπάρξεως τρόπῳ»³. Ἡ φράση «τρόπος τῆς ὑπάρξεως» ταυτίζεται στὴν πατερικὴ Τριαδολογία μὲ τὰ ὑποστατικὰ ἰδιώματα τῶν Τριῶν Προσώπων, δηλ. τὸ ἀγέννητο, τὸ γεννητὸ καὶ τὸ ἐκπορευτὸ. Μὲ τὴν ἔννοια αὐτὴ τὸ χρησιμοποιεῖ στὸ παραπάνω χωρίο καὶ ὁ Ἰωάννης Δαμασκηνός: οἱ ἄνθρωποι εἶναι ὁμοούσιοι ἐφόσον ἔχουν κοινὴ φύση καὶ διαφέρουν κατὰ τίς προσωπικῆς τους ιδιό-

1. Βλ. τὰ ἔργα του: *Ἡ κλειστὴ πνευματικότητα καὶ τὸ νόημα τοῦ Ἐαυτοῦ*, Ἑλληνικὰ Γράμματα, Ἀθήνα 1999 (2η ἔκδ.) ἰδίως σσ. 258-327, *Ἡ ἀποφατικὴ ἐκκλησιολογία τοῦ Ὁμοουσίου*, Ἀριμὸς, Ἀθήνα 2002, σσ. 68-94 κ.ἄ.

2. Ἐξειδικευμένη ἀνάλυση βρίσκουμε στὸ *Ἡ κλειστὴ πνευματικότητα...*, ὁ.π., σσ. 264-266. Πρὸβλ. τὸ χριστολογικὸ χωρίο: Ἐν αὐτῷ κατοικεῖ πᾶν τὸ πλήρωμα τῆς θεότητος σωματικῶς, Κολ. 2, 9.

3. ἸΩΑΝΝΟΥ ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΥ, *Ἐκθεσις ἀκριβῆς τῆς ὀρθοδόξου πίστεως*, Ἑλληνες Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας, τ. 19, σελ. 90, Θεσ/νίκη 1976.

τητες, τὰ χαρακτηριστικά ιδιώματά τους. Ἀπὸ ὄντολογικὴ ἄποψη κάθε ἄνθρωπος φέρει τὸ σύνολο τῆς ἀνθρώπινης φύσης, ἡ ὁποία ἀποκτᾶ πραγματικὴ ὄντοτητα στὴν ὑπόστασι τοῦ συγκεκριμένου αὐτοῦ ἀνθρώπου. Τὰ κύρια ὄντολογικὰ γνωρίσματα τῆς φύσεως εἶναι ἡ θέλησι καὶ ἡ ἐνέργεια, οἱ ὁποῖες πηγάζουν ἀπὸ τὴν πρώτη. Ἡ ὑπόστασι μέσῳ τῆς ἐλευθερίας της (αὐτεξούσιου) διαμορφώνει τὸν τρόπο τοῦ θέλειν καὶ ἐνεργεῖν (τὸ πῶς θέλειν), τὸν προσανατολισμὸ τους, ἀλλὰ δὲν ἀποτελεῖ τὴν πηγὴ τῆς βουλήσεως καὶ τῆς ἐνέργειας⁴.

Τὸ θεολογικὸ πλαίσιο τὸ ἐπικεντρωμένο στὸ Πρόσωπο ἔκανε αἰσθητὴ τὴν παρουσία του στὴ δεκαετία τοῦ 1970 καὶ ἐξῆς. Στὴ συνάφειά του ἡ ἄσκησι, ἡ κοινωνία τῶν προσώπων, ἡ θέωσι, ὅλα θεωρήθηκαν ὡς *ὑπέρβασι* τῆς «πεσμένης φύσεως», ὡς *ἔκστασι* ἀπὸ αὐτήν⁵. Ἀντίθετα, ὁ ἅγ. Μάξιμος ὁ Ὁμολογητὴς διαπραγνώνει: «..(αἱ ἀρεταὶ) *φυσικαὶ εἰσιν*...Εἶπερ πάντες ἴσως, ἐφ' ᾧ καὶ γεγόναμεν, ἐνηργοῦμεν τὰ φυσικά, *μία ἄρα ἐδείκνυτο ἐν πᾶσιν, ὡσπερ ἡ φύσις, οὔτω καὶ ἀρετὴ*... Ἡ ἄσκησις, καὶ οἱ ταύτη ἐπόμενοι πόνοι, ...ἐπενοήθησαν, ...οὐ πρὸς τὸ ἔξωθεν προσφάτως ἐπεισαγαγεῖν τὰς ἀρετάς· *ἔγκεινται γὰρ ἡμῖν ἐκ δημιουργίας*...»⁶. Ἡ ἄσκησι δὲν εἶναι νίκη ἐπὶ τῆς φύσεως, ἀλλὰ κατὰ τῶν παθῶν, τὰ ὁποῖα δὲν εἶναι φυσικά (γι' αὐτὸ καὶ ἀποτελοῦν πάθη!). Χαρακτηριστικὸ τῆς ὄντως φύσεως τοῦ ἀνθρώπου εἶναι οἱ ἀρετές: ἡ κοινὴ ἀνθρώπινη φύσις εἶναι ἄρρηκτα συνδεδεμένη μὲ τὴν ἀρετὴ (δηλ. μὲ τὰ ἐξυγιασθέντα πάθη) καὶ ἀντιστρόφως. Συνεπῶς, ὁ βίος τῶν θεουμένων μελῶν τῆς Ἐκκλησίας καὶ οἱ ἀσκητικοὶ τους ἀγῶνες ἀποτελοῦν ἀνάδειξι τοῦ Ὁμοουσίου καὶ τοῦ κατὰ φύσιν, ὄχι ἔκστασι ἀπὸ τὴν φύσι. Τὸ Ὁμοούσιου συνιστᾷ τὸν ὄντολογικὸ πυρῆνα τῆς ἐνότητος τῆς ἀνθρωπότητος. Αὐτός, κατὰ τὸν Μάξιμο, εἶναι καὶ ὁ προορισμὸς τῆς φύσεως *ἐκ δημιουργίας*, ἀπὸ καταβολῆς κόσμου.

Μία ἄλλη θεμελιώδης θέση τῆς «προσωποκεντρικῆς» θεολογίας τῶν τελευταίων δεκαετιῶν εἶναι ὅτι *φύσι σημαίνει ἀνάγκη*, περιορισμὸ τῆς ἐλευθερίας⁷

4. Ἀπαράμιλλη ἀνάλυσι τῶν συγκεκριμένων θεμάτων ἀποτελεῖ ἡ δημόσια διαλεκτικὴ ἀντιπαράθεσι (debate!) τοῦ ἁγ. Μαξίμου Ὁμολογητοῦ μὲ τὸν μονοθελήτη πρῶην Κων/λεως Πύρρο, βλ. τὴν σύγχρονη ἔκδοσή της (μὲ νεοελληνικὴ μετάφρασι καὶ σχόλια): ΜΑΞΙΜΟΥ ΟΜΟΛΟΓΗΤΟΥ, *Περὶ θελήσεως*, Ἀρμός, 1995.

5. Γιὰ ἐκτενέστερη κριτικὴ τῶν «προσωποκεντρικῶν» αὐτῶν θέσεων βλ., *Ἡ κλειστὴ πνευματικότητι*..., ὁ.π., σ. 285 ἐξ.

6. *Περὶ θελήσεως*, ὁ.π., σσ. 118 & 120.

7. Ἐνδεικτικὰ, ὁ X. Γιανναροῦ περιγράφοντας συστηματικὰ τὶς ἔννοιες φύσεως καὶ ὑποστάσεως, ἀναφέρει: «Ἡ φυσικὴ ὁμοειδεῖα (σσ. Ὁμοούσιου) δηλώνεται καὶ ὡς ὑπαρκτι-

καὶ τῆς ἑτερότητας. Στὸν διάλογο μεταξὺ Μαξίμου Ὁμολογητοῦ καὶ Πύρου, ὁ δεύτερος θέτει τὸ ἐρώτημα: «Εἰ φυσικὸν λέγεις τὸ θέλημα, τὸ δὲ φυσικὸν πάντως καὶ ἠναγκασμένον, πῶς οὐ...φυσικὰ λέγοντας ἐπὶ Χριστοῦ τὰ θελήματα, πᾶσαν ἐπ' αὐτοῦ ἐκούσιον ἀναιρεῖν κίνησιν;». Ἀπαντᾷ ὁ Μάξιμος: «Οὐ μόνον ἡ θεία καὶ ἄκτιστος φύσις οὐδὲν ἠναγκασμένον ἔχει φυσικόν, ἀλλ' οὐδὲ ἡ νοερά καὶ κτιστή. Τὸ γὰρ φύσει λογικόν, δύναμιν ἔχει φυσικὴν τὴν λογικὴν ὄρεξιν, ἥτις καὶ θέλησις καλεῖται...Μηδὲν φυσικὸν εἶναι ἐν τῇ νοερᾷ φύσει ἀκούσιον»⁸. Τὰ ἔλλογα κτίσματα ὅταν λειτουργοῦν σύμφωνα μὲ τὴ φύση τους εἶναι αὐτόβουλα, αὐτεξούσια, ἐλεύθερα καταναγκασμοῦ. Τὸ Ὁμοούσιο ἀναδεικνύει τὴν ἐλευθερία (θέληση) καὶ ἑτερότητά τους, δὲν τὴν περιορίζει!

Οἱ προβληματισμοὶ αὐτοὶ ἀρκοῦν γιὰ νὰ καταδείξουν τὴν κρισιμότητα τοῦ θέματος καὶ τίς σπουδαῖες ἀνθρωπολογικὲς προεκτάσεις του. Αὐτὲς οἱ προεκτάσεις τοῦ Ὁμοουσίου ἀποκρυσταλλώθηκαν ἀπὸ τίς οἰκουμενικὲς συνόδους.

Β. Ἡ νεωτερικὴ καταγωγὴ τῶν ψυχολογικῶν ἐπιστημῶν

Ἡ θεώρηση τοῦ ἀνθρώπου ἄλλαξε ριζικὰ μὲ τὴν ἔκρηξη τῆς νεωτερικότητος⁹ (modernity) στὴ Δύση. Ἡ θεολογικὴ ἀνθρωπολογία παραμερίστηκε καὶ στὸ προσκλήνιο πέρασε ἡ ἔννοια τῆς Φύσης, τοῦ κτιστοῦ αἰσθητοῦ κόσμου, στὴν ὁποία προσδόθηκε νέο πολυσχιδὲς περιεχόμενο¹⁰. Ἐπενδύθηκαν δὲ τεράστιες ἐλπίδες στὴ νέα αὐτὴ ὄντοτητα καὶ στὶς ἠθικὲς, κοινωνικὲς, ἐπιστημολογικὲς καὶ ἄλλες προεκτάσεις της.

κὴ ἀντίθεση στὴν ὑποστατικὴ ἑτερότητα. Οἱ φυσικὲς ἐνέργειες-λειτουργίες συνιστοῦν κοινὰ δεδομένη καὶ ἀδιαφοροποίητη ἀναγκαιότητα, ποὺ ἀντιστρατεύεται τὴν ἐνεργητικὴ-θελητικὴ ἑτερότητα τῆς ὑπόστασης», *Τὸ ρητὸ καὶ τὸ ἄρρητο*, σελ. 176, Ἰκαρος, Ἀθήνα 1999. Ἀνάλογες ἀναφορὲς ἀφθονοῦν στὰ κείμενα τοῦ μεγάλου αὐτοῦ στοχαστῆ. (Οἱ πλάγι-οὶ χαρακτηριστὲς σχεδὸν σὲ ὅλα τὰ ἀποσπάσματα κειμένων ἔχουν προστεθεῖ ἀπὸ τὸν γράφο-ντα γιὰ ἔμφαση).

8. *Περὶ θελήσεως*, ὁ.π., σσ. 86 & 90.

9. «Ἡ νεωτερικότητα...σημαίνει γιὰ τὰ ὑποκείμενα τὴν ἰκανότητα ἀνάπτυξης μιᾶς ἀτομικότητας, ἐσωτερικότητας καὶ ἀναστοχαστικότητας, μιᾶς υπεύθυνης καὶ ἀξιόπιστης θέλησης καὶ τοῦ κριτικοῦ, ὀρθοῦ Λόγου στὰ πλαίσια μιᾶς ἐκκοσμηκευμένης ἀνοιχτῆς κοινωνίας πολιτῶν», ΛΙΠОВАΤΣ Θ., «Χριστιανισμὸς καὶ νεωτερικότητα», στὸν σημαντικὸ συλλογικὸ τόμο *Ὁρθοδοξία καὶ νεωτερικότητα*, Ἰνδικτος, Ἀθήνα 2007, σελ. 15.

10. Γιὰ ἐκτενὴ ἀνάλυση τῶν θεμάτων αὐτῶν τὸ πληρέστερο κείμενο στὰ ἑλληνικὰ παραμένει τὸ δίτομο ἔργο τοῦ Π. ΚΟΝΔΥΛΗ, *Ὁ εὐρωπαϊκὸς διαφωτισμὸς*, Θεμέλιο, Ἀθήνα 1987.

Όρισμένες από τις θεμελιώδεις πλευρές του νεωτερικού παραδείγματος είναι: η λειτουργικότητα στη θέση της οντολογικής έρμηνείας, ο χρηστικός όρθολογισμός, ο κανονιστικός εὐδαιμονισμός και οί ιδεολογίες¹¹.

Τò έρώτημα περί του Όντος και η άναζήτηση μεταφυσικού νοήματος της ύπαρξης έγκαταλείπεται από τη νεωτερικότητα ριζικά και άποφασιστικά. Η (δυτική) χριστιανική άσκηση και ήθική θεωρούνται άπορριπτέοι πυλώνες έτεροκαθορισμού και καταπίεσης του ανθρώπου. Έκείνο που έπιδιώκουν οί Νέοι Χρόνοι είναι η άυτονομία και η όλόπλευρη ανάπτυξη του ανθρώπου, η όποία θα στηριχθεί στον όρθολογισμό και στην άποκατάσταση του αισθητού κόσμου, της φύσης¹². Ιδιαίτερη ώθηση δόθηκε στην ανάπτυξη της όρθολογικής-έργαλει-ακής έπιστήμης και τεχνικής.

Μέσα σ' αυτό τò πολιτισμικό πλαίσιο, όπου στο έπίκεντρο τοποθετείται ο άυτονομημένος άνθρωπος, γεννήθηκε σταδιακά η νεώτερη Ψυχολογία, με άποκορύφωμα την Ψυχανάλυση. Η έξελικτική τους πορεία άνταποκρίθηκε στο αίτημα μιάς μη θεολογικής άνθρωπολογίας, η όποία θα μελετούσε τόν άνθρω-πινο έσωτερικό κόσμο ως έχει, χωρίς μεταφυσικές προεκτάσεις¹³. Από τότε οί ψυχολογικές έπιστήμες έξελίχθηκαν σ' ένα τεράστιο πεδίο γνώσεων. Ιδιαίτερη θέση ανάμεσά τους κατέχει η Ψυχανάλυση λόγω της έπαναστατικής μεθόδου διερεύνησης του άσυνειδήτου (the unconscious) και τών ρηξικέλευθων έπιστημολογικών, πολιτισμικών, κοινωνικών και άλλων προεκτάσεων της¹⁴, τὰ

11. Βλ. ΓΙΑΝΝΑΡΑ ΧΡ., *Μετά-νεωτερική μετά-φυσική*, Δόμος, Άθήνα 2005 (2η έκδ.), σσ. 9-37 και ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Όρθός λόγος και κοινωνική πρακτική*, Δόμος, Άθήνα 1990 (2η έκδ.), ιδίως για τò θέμα του έργαλειακού όρθολογισμού.

12. *Ό εὐρωπαϊκός διαφωτισμός*, ό.π., τόμος Α', σελ. 65.

13. Στὸν μελετητή τῶν θεμάτων αὐτῶν μόνο έκπληξη δέν προκαλεῖ η έξέλξη αὐτή, δεδομένων τῶν τραγικῶν άδιεξόδων στὰ όποία όδηγήθηκε κατὰ καιροὺς η δυτική θεολογία και ιστορία. Η έκπτωση του έκκλησιαστικού γεγονότος σέ θρησκευοποιημένη ιδεολογία μπορεῖ νά κορυφώθηκε παλαιότερα στη Δύση, συνέβη όμως με ποικίλες μορφές και στην «καθ' ήμᾶς Άνατολή». Θεωρῶ δέ ὅτι η έλληνική κοινωνία στην έποχή μας διανύει την φάση μιάς χονδροειδοῦς και πλήρους έκκοσμίκευσης, καθώς δέν διαθέτει έπεξεργασμένη πνευματική άντιπρόταση.

14. Η διεθνής βιβλιογραφία για τις διάφορες πλευρές της ψυχανάλυσης είναι άπέραντη και συνεχώς έξελισσόμενη. Στην έλληνική θεολογική βιβλιογραφία ιδιαίτερο ένδιαφέρον παρουσιάζει η πρωτότυπη (άλλά και δυσνόητη σέ όρισμένα σημεία..) φιλοσοφική προσέγγιση του π. Ν. ΛΟΥΔΟΒΙΚΟΥ στο βιβλίο του, *Ψυχανάλυση και όρθόδοξη θεολογία*, Άρμός, Άθήνα 2003, καθώς και διάφορες μελέτες του π. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ ΘΕΡΜΟΥ, ιδιαίτερα δια-

ὅποια κατὰ καιροὺς τῆς προσέδωσαν τὸν χαρακτήρα κινήματος. Ἡ Ψυχανάλυση εἶναι μία ἐρμηνευτικὴ ἀνθρωπολογικὴ ἐπιστῆμη καὶ κλινικὴ τεχνικὴ τοῦ ἀνθρώπινου ἐσωτερικοῦ κόσμου. Ἀποτέλεσε τὴν γενεσιουργὸ μῆτρα καὶ τὴν ἀρχαιότερη μορφή ψυχολογικῆς θεραπείας καὶ ἤδη ἔχει νὰ ἐπιδείξει ἐξέλιξη ἑκατὸ ἐτῶν περίπου. Ἀκριβῶς αὐτὴ ἢ μακρὰ ἐξέλιξη τῆς Ψυχανάλυσης καὶ οἱ πολυσύνθετες ζυμώσεις πού συνέβησαν καὶ συμβαίνουν διαμόρφωσαν ποικίλες τάσεις στὸ ἐσωτερικὸ τῆς. Οἱ τάσεις αὐτὲς ἀντικατοπτρίζουν ἀφενὸς τὸ ξεπέ- ρασμα διαφόρων πλευρῶν τῆς κλασικῆς-φροϋδικῆς Ψυχανάλυσης, καθὼς καὶ τὶς νεώτερες πολιτισμικὲς καὶ ἐπιστημονικὲς ἐξελίξεις.

Κατὰ τὶς τελευταῖες δεκαετίες μία κεντρικὴ ἀλλαγὴ πού σταδιακὰ ἔλαβε χώρα στὴ διεθνή Ψυχανάλυση εἶναι ἡ μετατόπιση τοῦ ἐπίκεντρο ἀπὸ τὶς ἐνορμή- σεις (drives, λίμπιντο καὶ ἐπιθετικότητα) στὶς θεμελιώδεις διαπροσωπικὲς σχέ- σεις τοῦ ἀτόμου (ὅπως εἶναι οἱ σχέσεις του μὲ τοὺς γονεῖς κατὰ τὴ βρεφικὴ καὶ παιδικὴ ἡλικία). Μὲ ἄλλα λόγια ἡ ψυχανάλυση, ἐπηρεασμένη ἀπὸ τὸ ἀνθρωπι- στικὸ ρεῦμα τῆς μεταπολεμικῆς ἐποχῆς, ἄρχισε σταδιακὰ νὰ ἐγκαταλείπει τὸ μη- χανιστικὸ μοντέλο τοῦ Φρόυντ (πού ἀνέλυε ἓνα ἀπομονωμένο καὶ κατακερματι- σμένο ἀνθρώπινο ὑποκείμενο) καὶ νὰ ἐπικεντρώνεται στὴν τεράστια σημασία τῶν θεμελιωδῶν σχέσεων γιὰ τὴν ψυχικὴ ἰσορροπία τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ ἐξέλιξη αὐτὴ συνάντησε πλῆθος ἀντιστάσεων καὶ θυελλωδῶν ἀντιπαραθέσεων στὰ πλαί- σια τῆς διεθνoῦς ψυχαναλυτικῆς κοινότητας. Σήμερα μποροῦμε νὰ ἰσχυριστοῦμε μὲ ἀσφάλεια ὅτι τὰ κύρια ψυχαναλυτικὰ (καὶ ὄχι μόνο) ρεύματα στὴ διεθνή ψυ- χοθεραπευτικὴ σκηνὴ εἶναι σχεσιοκεντρικά (relational), ἔχουν ὡς ἐπίκεντρο τὴ σχέση. Αὐτὴ ἡ ἐξέλιξη ἄλλωστε ἐπιταχύνθηκε καὶ ἐνισχύθηκε ἀπὸ τὴν φιλοσοφία καὶ νοοτροπία τῆς Ὑστερης Νεωτερικότητας (ἢ Μετανεωτερικότητας¹⁵, Postmo-

φωτιστικῆς. Βλ. κυρίως τὸ βιβλίο του, *Ἀνθρωπος στὸν ὀρίζοντα-Προσεγγίζοντας τὴ συνά- ντηση ὀρθόδοξης θεολογίας καὶ ἐπιστημῶν τοῦ ψυχισμοῦ*, Γρηγόρης, Ἀθήνα 2006, καθὼς καὶ τὴ μελέτη του, *Πρὸς μία ὄντολογία τῆς ἀσκήσεως*, στὸ βιβλίο, *Ποιμαίνοντες μετ' ἐπι- στήμης*, Ἀρμός, Ἀθήνα, 2007 (3η ἔκδ.).

15. Γιὰ μία ἀνθρωπολογικὴ καὶ θεολογικὴ κριτικὴ τῆς Μετανεωτερικότητας βλ. ἀρχιμ. ΠΑΡΑΒΑΝΤΣΟΥ ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ, *Ἡ κρίση τοῦ μετανεωτερικοῦ Ἐαυτοῦ: ὀρισμένα ψυχοδυνα- μικά καὶ θεολογικά κριτήρια, Σύνταξη*, τεύχος 100, σσ. 35-46, 2006. Ἐν καὶ θεωρῶ τὸν ὄρο «Ὑστερη Νεωτερικότητα» ἱστορικὰ καὶ φιλοσοφικὰ ὀρθότερο, ὁ ὄρος «Μετανεωτερικότη- τα» φαίνεται νὰ χρησιμοποιεῖται συχνότερα στὴ βιβλιογραφία, ἑλληνικὴ καὶ ξένη. Ὁ κοι- νωνιολόγος Zygmunt Bauman χρησιμοποιεῖ στὰ κείμενά του τοὺς ἐνδιαφέροντες ὄρους «Ρευστὴ Νεωτερικότητα» (γιὰ τὴν Ὑστερη) ἔναντι τῆς «Στέρεης» (γιὰ τὴν Κλασσικὴ).

derinity), όπου τὸ θέμα τῆς πολιτισμικῆς συνάφειας (cultural context) καὶ τῶν διαπροσωπικῶν σχέσεων θεωρεῖται πρῶτιστης σημασίας¹⁶.

Σὲ γενικὲς γραμμὲς οἱ δύο σύγχρονες θεμελιώδεις σχολὲς ψυχαναλυτικῆς σκέψεως εἶναι οἱ «Σχέσεις Ἀντικειμένου» (Object Relations) καὶ ἡ «Ψυχολογία τοῦ Ἐαυτοῦ» (Self Psychology) τοῦ H. Kohut¹⁷. Μέσα ἀπὸ τὴν ποικιλία τῶν διαφορετικῶν προσεγγίσεων καὶ ἐμβαθύνσεων σχετικὰ μὲ τὸν σύγχρονο ἄνθρωπο, διαπιστώνει κανεὶς ὁρισμένες ἀνθρωπολογικὲς θέσεις καὶ πορίσματα, τὰ ὅποια δείχνουν νὰ πλησιάζουν τὴν πατερικὴ ἀνθρωπολογία. Ἀσφαλῶς δὲν ἀγνοοῦμε τὸ γεγονός ὅτι ἡ ψυχαναλυτικὴ ἀνθρωπολογία πρωτογενῶς ἔχει ριζικὰ διαφορετικὲς φιλοσοφικὲς, ἐπιστημολογικὲς καὶ πολιτισμικὲς προϋποθέσεις ἀπὸ τὴν ὀρθόδοξη θεολογία. Ὅμως τὰ πορίσματα τῶν σύγχρονων ἐπιστημῶν τοῦ ψυχισμοῦ εἶναι πολύτιμα ἐργαλεῖα γιὰ τὴν Ποιμαντικὴ¹⁸ τῆς Ἐκκλησίας καὶ γι' αὐτὸ χρειάζεται ἐπιγόντως ἐκτεταμένη ἐρημνευτικὴ-συνθετικὴ ἐργασία μὲ διττὸ στόχο: ἀνθρωπολογικὸ (θεωρητικὸ) καὶ ποιμαντικὸ (ἐφαρμοσμένο). Μία ἀνάλογη ἐργασία θὰ ἀναδείξει τὰ ὅποια κοινὰ ἀνθρωπολογικὰ στοιχεῖα τῶν δύο πεδίων καὶ θὰ συμβάλλει στὸν ἀμοιβαῖο ἐμπλουτισμὸ τους. Ἐπίσης θὰ ἐπιτρέψει τὴν κατάλληλη ποιμαντικὴ ἀξιοποίηση τῶν πορισμάτων

16. Δὲν παραθεωροῦμε κάποια ἐγγενῆ μηδενιστικὰ στοιχεῖα καὶ τὶς σοβαρὲς ἰδιομορφίες τοῦ μετανεωτερικοῦ νοήματος τῆς σχέσης, ὅπως ἀναλύουμε στὸ β' μέρος τῆς μελέτης μας γιὰ τὸν τύπο Ἐαυτοῦ ποὺ αὐτὴ διαμορφώνει, *Ἡ κρίση τοῦ μετανεωτερικοῦ Ἐαυτοῦ*, ὁ.π., σ. 42 ἔξ.

17. Βλπ. ἀρχμ. ΠΑΡΑΒΑΝΤΣΟΥ ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ, *Ἡ ἔννοια τοῦ Ἐαυτοῦ στὴν ψυχολογία τοῦ H. KOHUT καὶ οἱ προεκτάσεις τῆς στὴν πνευματικὴ ζωὴ, Σύναξη*, τεῦχος 87, σσ. 42-50, 2003. Γιὰ μία ἀπαιτητικὴ εἰσαγωγὴ στὶς δύο αὐτὲς σχολὲς σύγχρονης ψυχαναλυτικῆς σκέψεως βλ. μεταξὺ ἄλλων: α) GOMEZ LAVINIA, *An introduction to Object Relations*, New York University Press, New York, 1997, β) ST. CLAIR MICHAEL, *Object Relations and Self Psychology. An introduction*, Brooks/Cole, Belmont, 2000 (3rd ed.), γ) WOLF ERNEST, *Treating the Self. Elements of Clinical Self Psychology*, Guilford, New York, 2002 (2nd ed.), δ) LESSEM PETER, *Self Psychology. An introduction*, Jason Aronson, Lanham, 2005. Φυσικά, πέρα ἀπὸ αὐτοὺς τοὺς δύο βασικοὺς κλάδους ὑπάρχουν ἀρκετὰ ἄλλα ψυχαναλυτικὰ ρεύματα.

18. Ἐνδεικτικὰ βλ. ἀρχμ. ΠΑΡΑΒΑΝΤΣΟΥ ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ, Προλεγόμενα μιᾶς ἀνθρωπολογίας τῶν συναισθημάτων καὶ οἱ ποιμαντικὲς προεκτάσεις τῆς, *Ἐκκλησιαστικὸς Κήρυκος* (θεολογικὴ ἐπετηρίδα Ἱ. Μητροπόλεως Κιτίου), τόμος ΙΔ', σσ. 185-200, Λάρισα, 2008. Ὅλα τὰ κείμενά μας, τὰ ὅποια παρατίθενται σὲ ὑποσημειώσεις τῆς παρούσας μελέτης, μαζί μὲ ἄλλα, θὰ ἀποτελέσουν βιβλίο ποὺ θὰ κυκλοφορήσει ἀπὸ τὶς ἐκδόσεις Ἄρμος στὸ ἐγγὺς μέλλον, μὲ τίτλο «Οἱ ψυχὲς τῶν ἄλλων. Ἀναζητώντας τὸν μεταμοντέρνο Ἐαυτό».

τῶν ψυχολογικῶν ἐπιστημῶν. Τὰ πορίσματα αὐτὰ εἶναι πολύτιμα καὶ γιὰ τὸν «ἀπλούστατο» λόγο ὅτι ὁ κύριος ὄγκος τῆς ὀρθόδοξης θεολογίας διαμορφώθηκε σὲ προνεωτερικὴ-ἀγροτικὴ ἐποχὴ καὶ νοοτροπία, ἐνῶ γιὰ τὶς ψυχολογικὲς ἐπιστῆμες ἰσχύει τὸ ἀντίστροφο: διαμορφώθηκαν κατὰ τὴ νεωτερικὴ-ἀστικὴ περίοδο. Ἡ ποιμαντικὴ μας καλεῖται μὲ ἔννοιες καὶ ἐργαλεῖα τῆς ἀγροτικῆς ἐποχῆς νὰ διαλεχθεῖ μὲ τὴ μεταβιομηχανικὴ ἐποχὴ τοῦ διαδικτύου καὶ τοῦ παγκοσμιοποιημένου πλανήτη μας! Ἡ προσεκτικὴ καὶ γόνιμη γεφύρωση τῶν δύο συμβάλλει στὴ βαθύτερη-πληρέστερη κατανόηση τοῦ μετανεωτερικοῦ κόσμου μας ἐκ μέρους τῆς ὀρθόδοξης θεολογίας, θέμα ἐξαιρετικῆς σημασίας γιὰ τὴ διαμόρφωση ποιμαντικῆς στρατηγικῆς (ἢ ὁποία συχνὰ ἀπουσιάζει δραματικά..). Τὸ εὐτύχημα εἶναι πὼς στὴ χώρα μας μία τέτοια συστηματικὴ προσπάθεια ἀξιοποίησης τῶν ἐπιστημῶν τοῦ ψυχισμοῦ ἔχει ξεκινήσει μετὰ τὸ 1990 καὶ συνεχίζεται βελτιούμενη¹⁹. Ἀκριβῶς μία ἀντίστοιχη ἐρμηνευτικὴ-συνθετικὴ ἀπόπειρα ἀποτελεῖ καὶ ἡ παρούσα μελέτη, ἀναζητώντας προβολὲς τῆς ἀνθρωπολογίας τοῦ Ὁμοουσίου στὸ ψυχαναλυτικὸ ἐπίπεδο.

Γ. Ἡ Ἐνσυναίσθηση

Ἡ ἐνσυναίσθηση ἀποτελεῖ τὸ πρῶτο θέμα μας, ὅπου θὰ συσχετίσουμε ἀνθρωπολογικὰ τὸ Ὁμοούσιο μὲ τὴν Ψυχανάλυση. Ὁ ὅρος αὐτὸς πρωτοεμφανίστηκε στὰ κείμενα τοῦ Φρόντ μὲ τὴν γερμανικὴ λέξη *einfühlung*, ἢ ὁποία στὰ ἀγγλικά μεταφράστηκε μὲ τὸν νεολογισμό (ἐλληνικῆς προέλευσης) *empathy* καὶ στὰ ἑλληνικά κυρίως μὲ τὸν ὅρο ἐνσυναίσθηση²⁰. Ἐχουν δοθεῖ ποικίλοι ὀρισμοὶ τοῦ σύνθετου αὐτοῦ ὅρου καὶ θὰ ἀναφερθοῦμε στὴν κοινὴ συνισταμένη τους.

19. Βλ. τὸ συλλογικὸ ἔργο, *Θεολογία καὶ Ψυχιατρικὴ σὲ διάλογο*, Ἀποστολικὴ Διακονία, Ἀθήνα 1999. Πρόκειται γιὰ τὰ πρακτικὰ ἡμερίδας (πρωτοποριακῆς γιὰ τὰ ἑλληνικά δεδομένα) ποῦ ἔλαβε χώρα στὴ Λιβαδειά τὸν Ὀκτώβριο τοῦ 1994. Ἀπευθύνεται σὲ καλλιιεργημένο κοινό.

20. Ὅρισμένοι μεταφράζουν κατὰ γράμμα τὸ *empathy* ὡς...ἐμπάθεια, παραβλέποντας ὅτι στὴν ἀγγλικὴ χρησιμοποιεῖται μὲ τὴν πρωτογενῆ ἐτυμολογία τῆς λέξης: πάσχω (συναίσθανομαι ἔντονα) ἐντός (ὁ ἐσωτερικὸς μου κόσμος ἔρχεται σὲ ἐπαφὴ μὲ τὸν ψυχικὸ κόσμον τοῦ συνανθρώπου). Φυσικά, στὴ Νέα Ἑλληνικὴ ἡ λέξη ἐμπάθεια ἔχει ἐντελῶς ἄλλο νόημα.

Ἐνσυναίσθηση εἶναι ἡ δυνατότητα ἑνὸς ἀνθρώπου νὰ μπαίνει ψυχικά στὴ θέση ἑνὸς ἄλλου ὥστε νὰ κατανοήσει σὲ βάθος τὰ βιώματα καὶ τὰ συναισθήματα τοῦ συνανθρώπου του, χωρὶς νὰ χάνει τὴν ἀντικειμενικότητά του. Ἡ κατανόηση αὐτὴ δὲν εἶναι μόνο διανοητική, ἀλλὰ κυρίως ψυχική-βιωματική καὶ γίνεται ἔτσι ὥστε νὰ μὴ χάνει κανεὶς τὴ διακριτὴ του ταυτότητα, χωρὶς δηλαδή νὰ ταυτίζεται πλήρως μὲ τὸν ἄλλον. Ἐνας ἄλλος σύντομος ὀρισμὸς εἶναι ὅτι «ἐνσυναίσθηση σημαίνει νὰ βιώνει κάποιος τὰ συναισθήματα ἑνὸς ἄλλου προσώπου»²¹.

Βασικὸ στοιχεῖο τῶν ὀρισμῶν τῆς ἐνσυναίσθησης εἶναι ὅτι συνήθως προέρχονται ἀπὸ τὸ ἐπιστημονικὸ πεδίο τῆς ψυχοθεραπείας (ψυχαναλυτικῆς καὶ μὴ). Ὅμως, τὸ πλαίσιο ἀναφορᾶς τοῦ ὅρου αὐτοῦ εἶναι διττό. Ἀφενὸς ὁ κοινωνικὸς ρόλος τῆς ἐνσυναίσθησης ἀφορᾷ στὶς διαπροσωπικὲς σχέσεις τῶν ἀνθρώπων καὶ στὴ διατήρηση ἑνὸς ὑγιοῦς κοινωνικοῦ ἰσοῦ. Ἀφετέρου ὑπάρχει ἡ ἐπιστημονικὴ θεώρησή της στὰ πλαίσια τῆς Κλινικῆς Ψυχολογίας. Ἡ πρώτη περίπτωση εἶναι πιὸ προσιτὴ στὴν κοινὴ ἐμπειρία, ἐνῶ ἡ δευτέρη εἶναι σαφῶς πιὸ ἐξειδικευμένη, μὲ σημαντικὰ συμπεράσματα γιὰ τὴν ποιμαντικὴ σχέση πνευματικοῦ πατέρα καὶ πιστοῦ²².

1) Ἡ ἐνσυναίσθηση ἀποτελεῖ ἕναν ἀπὸ τοὺς πυλῶνες τοῦ ἀνθρώπινου πολιτισμοῦ, κυρίως τοῦ νεωτερικοῦ, ὁ ὁποῖος στὶς διάφορες παραλλαγές του ἀποτελεῖ ἐδῶ καὶ δεκαετίες σχεδὸν πανανθρώπινο δεδομένο. Ἐπιβεβαιώνουμε τὰ κοινὰ ἀνθρώπινα στοιχεῖα μας μέσῳ τῆς ἰκανότητάς μας γιὰ ἐνσυναίσθηση. Ἡ ἐνσυναίσθηση ἀπαιτεῖ «νὰ συμπεριλάβουμε τὴν ἀνθρώπινη φύση τοῦ ἄλλου στὴ φαντασία μας»²³. Γι' αὐτὸ καὶ ἀποτελεῖ τὸ θεμέλιο τῶν αὐθεντικῶν διαπροσωπικῶν σχέσεων καὶ τῆς κοινωνικῆς ἐμπιστοσύνης, τῶν παραγόντων ποὺ διαμορφώνουν τὴ συνοχὴ μιᾶς κοινωνίας. Ἀπαιτεῖ ἔξοδο ἀπὸ τὰ στενὰ ὅρια τοῦ

21. Στὸν συλλογικὸ τόμο, *Empathy reconsidered*, A. C. Bohart & L. S. Greenberg (editors), American Psychological Association, Washington DC, 1999, σελ. 218. Ἀποτελεῖ τὴν πληρέστερη ἀνάλυση τῆς ἐνσυναίσθησης ποὺ γνωρίζουμε στὴ διεθνή βιβλιογραφία καὶ ἀπευθύνεται σὲ ἐπαγγελματίες κλινικούς.

22. Ἄρχιμ. ΠΑΡΑΒΑΝΤΣΟΥ ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ, *Ἐνσυναίσθηση: ὁ εὐεργετικὸς ρόλος της καὶ τὰ ὅριά της στὴ λειτουργία τῆς πνευματικῆς πατρότητας*, ἀδημοσίευτη εἰσήγηση σὲ σεμινάριο Ἐξομολογητικῆς τῆς Ἱ. Μητροπόλεως Δημητριάδος, Βόλος 2008.

23. RIFKIN JEREMY, *The age of access*, Tarcher/Putnam, New York, 2000, σελ. 245. Τὸ σημαντικὸ αὐτὸ βιβλίο ἔχει μεταφραστεῖ στὰ ἑλληνικά. Στὸ ἐδάφιο αὐτὸ ἡ ἀναφορὰ στὴ φαντασία ἐκφράζει τὴν ἀπόπειρα τοῦ ψυχισμοῦ νὰ μπεῖ στὴ θέση τοῦ συνανθρώπου.

Ἐγώ, ὥστε νὰ συναντήσουμε τὸν Ἄλλον, νὰ βιώσουμε κατὰ τὸ δυνατὸν τὴν ἐσωτερικὴ του κατάσταση καὶ νὰ μοιραστοῦμε τὰ ὅποια βάρη του. Ἀπὸ τὴν ἄποψη αὐτὴ ἡ ἐνσυναίσθηση ὡς συνειδητὴ στάση συνάντησης τῶν προσώπων ἀποτελεῖ ἀσκητικὸ ἀγώνισμα, ἀπαιτεῖ αὐταπάρνηση. Ἡ αὐταπάρνηση ἔγκειται στὸ νὰ ἀναστείλει κάποιος προσωρινὰ τὰ ἐνδιαφέροντα, τὰ προβλήματα, τὶς ἀνησυχίες καὶ τὶς προκαταλήψεις του, προκειμένου νὰ ἀκούσει προσεκτικὰ τὸν συνάνθρωπο. Ἡ ἐνσυναίσθηση ἐκδηλώνεται κυρίως (ἀλλὰ ὄχι ἀποκλειστικὰ) στὴ συγκεντρωμένη ἀκρόαση τοῦ ἄλλου. Ἡ τέχνη μιᾶς τέτοιας ἀκρόασης²⁴ εἶναι μεγάλη καὶ μακροχρόνια, ἀποτελεῖ ἄθλημα δύσκολο ἀλλὰ καὶ ἐξαιρετικὰ καρποφόρο. Γιὰ νὰ υἰοθετήσῃ κανεὶς μία τέτοια στάση στὴν καθημερινότητά του θὰ πρέπει νὰ ἀναγνωρίσει ὅτι ὁ Ἄλλος, ὁ συνάνθρωπος, διαθέτει καὶ αὐτὸς ἐπιθυμίες, συναισθήματα, ἀγωνίες, ἐλπίδες, βάσανα, φιλοδοξίες, τὰ ὅποια εἶναι ἄξια προσοχῆς καὶ κατανόησης στὸ πλαίσιο τῆς κοινωνίας τῶν προσώπων.

Ἀπὸ θεολογικὴ-ἐρμηνευτικὴ ἄποψη αὐτὸ σημαίνει ὅτι θὰ πρέπει κανεὶς νὰ ἀναγνωρίσει ὅτι ὁ ἑαυτὸς του καὶ ὁ συνάνθρωπος ἀνήκουν στὴν κοινὴ ἀνθρώπινη φύση (Ὁμοούσιο) διατηρώντας παράλληλα ὁ καθένας τους τὴν ἑτερότητά του. Ἔτσι τὸ Ὁμοούσιο (στὴν ψυχοκοινωνικὴ διάστασή του) γίνεται ἡ γέφυρα πρὸς τὴν ἑτερότητα καὶ ἡ ἑτερότητα ἀναδεικνύεται στὸ Ὁμοούσιο²⁵.

Ὅλα τὰ παραπάνω προϋποθέτουν τὴν πρόσωπο πρὸς πρόσωπο ἐπικοινωνία καὶ ἀλληλεπίδραση μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων. Εἶναι γνωστὸ ὅτι στὴν μετανεωτερικὴ ἐποχὴ τοῦ διαδικτύου καὶ τῶν κάθε λογῆς ἠλεκτρονικῶν ἐπικοινωνιῶν ὑπάρχει ἐλάχιστος διαθέσιμος χρόνος γιὰ τὰ οὐσιώδη τῆς ὑπαρξῆς. Ἔτσι, ἡ πρόσωπο πρὸς πρόσωπο ἐπικοινωνία ἔχει συρρικνωθεῖ δραματικά. Τείνει νὰ

24. Γιὰ τὴν ποιμαντικὴ πλευρὰ τῆς ἀκρόασης βλ. ἀρχιμ. ΠΑΡΑΒΑΝΤΣΟΥ ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ, *Ἡ λεπτὴ τέχνη τῆς ἐπικοινωνίας τοῦ Πνευματικοῦ μὲ τοὺς προσερχόμενους σ' αὐτόν*, ἀδημοσίευτη εἰσήγηση σὲ Σεμινάριο Ἐξομολογητικῆς τῆς Ἱ. Μ. Δημητριάδος, Βόλος 2007. Γιὰ μία διεξοδικὴ ἐξέταση τῆς διαπροσωπικῆς λειτουργίας τῆς ἀκρόασης βλ. τὸ θαυμάσιο βιβλίο τοῦ NICHOLS MICHAEL, *The lost art of listening*, Guilford, New York 1995 (ἀπευθύνεται στὸ γενικὸ κοινό). Γιὰ ἐπαγγελματίες εἰδικούς ὑπάρχει στὴν Ἑλληνικὴ τὸ ἐξειδικευμένο σύγγραμμα τοῦ WACHTEL PAUL, *Θεραπευτικὴ ἐπικοινωνία*, μετάφραση Ἀθανασίου Παραβάντσου, Σαββάλας, Ἀθήνα, 2004.

25. Ὁ π. ΛΟΥΔΟΒΙΚΟΣ Ν. θεμελιώνει ἐξαιρετικὰ τὸ παραπάνω (ἀνθρωπολογικὸ) συμπέρασμα στὸ πεδίο τῆς Τριαδολογίας, *Ἡ κλειστὴ πνευματικότητα...*, ὁ.π., σ. 272: «...τὸ Ὁμοούσιο τῶν Πατέρων..., ἐγγυᾶται τὴν ἀπόλυτη ἑτερότητα τῶν ὑποστάσεων, τὴν ἰσότητα καὶ τὴν πληρότητά τους...».

άντικατασταθεῖ σχεδόν πλήρως ἀπὸ τὶς ἠλεκτρονικὲς μορφὲς ἐπικοινωνίας. Πόσο δυνατὴ εἶναι ἡ ἐνσυναίσθηση μέσα σὲ μία τέτοια πολιτισμικὴ συνθήκη²⁶; Μήπως οἱ δυσμενεῖς αὐτὲς συνθήκες καὶ ἡ ἀδιαφορία γιὰ τὴν ἐνσυναίσθηση ἐξηγοῦν σὲ σημαντικὸ βαθμὸ τὸν ἐκ βάθρων κλονισμό τῶν διαπροσωπικῶν σχέσεων τοῦ μεταμοντέρνου ἀνθρώπου²⁷ καὶ τὴν ἐπικίνδυνη διάβρωση τοῦ κοινωνικοῦ ἴσοῦ στὴ σύγχρονη Δύση; «Στὸν κόσμο μας τῆς θριαμβεύουσας ἐξαιτομίκευσης οἱ σχέσεις εἶναι εὐχὴ καὶ κατάρα. Ταλαντεύονται μεταξὺ ὄνειρου καὶ ἐφιάλη καὶ δὲν προκαλεῖ ἐντύπωση ὅταν τὸ πρῶτο μετατρέπεται στὸν δευτερο... Στὶς συνθήκες ζωῆς τῆς ρευστῆς νεωτερικότητας οἱ σχέσεις εἶναι ἴσως οἱ πιὸ κοινές, ὀξείες, αἰσθητὲς σὲ βάθος καὶ ἐνοχλητικὲς ἐνσαρκώσεις τῆς ἀμφισημίας»²⁸.

2) Ἡ ἐπιστημονικὴ θεώρηση τῆς ἐνσυναίσθησης γίνεται ἀπὸ τὸν κλάδο τῆς Κλινικῆς²⁹ Ψυχολογίας καὶ ἐπικεντρώνεται κυρίως στὴ σχέση ψυχαναλυτῆ (ἢ ψυχοθεραπευτῆ) καὶ ἀσθενοῦς. Ἡ διεθνὴς ἔρευνα σχετικὰ μὲ τὰ θέματα αὐτὰ εἶναι σύνθετη, ἐκτεταμένη καὶ ἐξελισσόμενη. Στὸ πλαίσιο τῆς μελέτης μας αὐτῆς θὰ ἐξετάσουμε μόνο τὶς διαστάσεις ἐκεῖνες τῆς ἐνσυναίσθησης ποὺ εἶναι σχετικὲς μὲ τὸ Ὅμοουσιο.

26. *The age of access*, ὁ.π., σελ. 246. Γιὰ μία συστηματικὴ κριτικὴ τῶν φιλοσοφικῶν προϋποθέσεων τοῦ διαδικτύου, καθὼς καὶ τῆς ἀποκοπῆς τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τὸ πραγματικὸ καὶ ἐνσώματο στοιχεῖο (τὴν ὁποία ἐπιφέρει τὸ διαδίκτυο), βλ. τὸ ἀξιόλογο κείμενο τοῦ DREYFUS HUBERT, *Τὸ διαδίκτυο, Κριτικὴ*, Ἀθήνα 2003.

27 Τὸ ζήτημα τῶν μεταμοντέρνων διαπροσωπικῶν σχέσεων πραγματεύονται σὲ βάθος δύο ἔργα τοῦ γνωστοῦ κοινωνιολόγου Μπάουμαν Ζύγκμουντ: α) *Ρευστὴ ἀγάπη. Γιὰ τὴν εὐθραυστότητα τῶν ἀνθρωπίνων δεσμῶν*, μετάφρ. Γ. Καράμπελας, Ἔστια, Ἀθήνα 2006 (4η ἐκδ.) καὶ β) *Ρευστοὶ καιροί. Ἡ ζωὴ τὴν ἐποχὴ τῆς ἀβεβαιότητας*, μετάφρ. Κ. Γεώργιας, Μεταίχμιο, Ἀθήνα 2008.

28. *Ρευστὴ ἀγάπη*, ὁ.π., σελ. 11.

29. Ἡ Κλινικὴ Ψυχολογία εἶναι τὸ πεδίο τῶν ψυχολογικῶν ἐπιστημῶν ποὺ ἀσχολεῖται μὲ τὴν δυσπροσαρμοστικὴ ἢ διαταραγμένη ἀνθρώπινη συμπεριφορὰ καὶ μὲ τὰ ἀντίστοιχα βιώματα. Στὸ τεράστιο σύνολο κλινικῶν μεθόδων τῆς συμπεριλαμβάνονται ἡ διάγνωση, ἀξιολόγηση, ταξινόμηση, θεραπεία, πρόληψη καὶ ἔρευνα τῶν ψυχικῶν διαταραχῶν. Ἡ Κλινικὴ Ψυχολογία συγγενεὺ ἐπιστημονικὰ μὲ τὴν Ψυχιατρικὴ, ἀλλὰ ἐμβαθύνει περισσότερο στὴν ψυχολογικὴ πλευρὰ τῶν διαταραχῶν, ἐνῶ ἡ δευτέρη κυρίως στὴ βιολογικὴ-φαρμακολογικὴ πλευρὰ. Ἐμπλουτίζονται ἀμοιβαῖα ἐδῶ καὶ πολλὰ χρόνια. Ἀντίθετα μὲ ὅ,τι πιστεύουν ὀρισμένοι, «φυτώριο» τῶν διαφόρων εἰδῶν Ψυχοθεραπείας ἀποτελεῖ κυρίως ἡ Κλινικὴ Ψυχολογία καὶ ὄχι ἡ Ψυχιατρικὴ.

Ἡ ἐνσυναίσθηση ἀποτελεῖ γενετικά προσδιορισμένη ἰκανότητα κατανόησης καὶ σχέσης μὲ τὸν Ἄλλο. Νεώτερες ἔρευνες σὲ νεογνὰ κατέδειξαν ὅτι ἀπὸ τὰ πρῶτα βήματα τῆς ἀνθρώπινης ζωῆς ὑπάρχει ἓνα εἶδος ἀρχαϊκῆς (primitive) ἐνσυναίσθησης. Αὐτό, μεταξὺ ἄλλων, διαφαίνεται ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι τὰ βρέφη ξεσποῦν σὲ κλάματα ὅταν ἀκούσουν ἄλλα βρέφη νὰ κλαῖνε. Παρατηρήθηκε ἐπίσης ὅτι νεογνὰ ἡλικίας μόλις 6 ἐβδομάδων μποροῦν νὰ μιμηθοῦν τὶς ἐκφράσεις τοῦ προσώπου ἑνὸς ἐνήλικα. Ὅρισμένοι ἐρευνητὲς θεωροῦν ὅτι ὑπάρχει στὸν ἄνθρωπο μία γενετικά κληρονομημένη (καὶ συνεπῶς ὁμοοῦσια) δυνατότητα ἀλτρουισμοῦ, ἀλληλοβοήθειας καὶ ἀλληλοὑποστήριξης. Αὐτὴ ἡ ἔμφυτη δυνατότητα, σύμφωνα μὲ τοὺς ἐρευνητὲς, ἀποτελεῖ τὴ βάση τῆς ἐνσυναίσθησης³⁰.

Ὡς ἐρμηνευτικό σχόλιο θὰ μπορούσαμε νὰ προσθέσουμε ἐδῶ ὅτι αὐτὸ τὸ γενετικὸ χαρακτηριστικὸ ἀποτελεῖ τὴ βιολογικὴ διάσταση τῆς ἐνσυναίσθησης, ἐνῶ ἡ βαθιὰ κατανόηση τοῦ ἄλλου καὶ ἡ δυνατότητα διαπροσωπικῆς σχέσης-κοινωνίας ἀποτελοῦν τὴν ψυχικὴ διάστασή της. *Τὸ ἄθροισμα τῶν δύο αὐτῶν διαστάσεων (βιολογικῆς καὶ ψυχικῆς) τῆς ἐνσυναίσθησης ἀποτελεῖ βασικὸ τρόπο φανέρωσης τοῦ Ὁμοουσίου στὴν καθημερινότητα.* Ταυτόχρονα, ἀποδεικνύει γιὰ πολλοστὴ φορὰ στὴ σύγχρονη ἔρευνα τὴν θεμελιώδη θέση τῆς πατερικῆς θεολογίας, ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἀποτελεῖ ἄρρηκτη ψυχοσωματικὴ ἐνότητα. Αὐτὸ σημαίνει πὼς τίποτε τὸ ἀνθρώπινο δὲν εἶναι ἀμιγῶς σωματικὸ ἢ ἀμιγῶς ψυχικὸ ἢ κοινωνικὸ. Τὰ πάντα στὸν ἄνθρωπο εἶναι σωματο-ψυχο-κοινωνικά.

Ἐξαιρετικὴ ἀνάπτυξη καὶ ἀνάλογο ἐνδιαφέρον παρουσιάζουν οἱ ἔρευνες τῶν νευρολογικῶν ἐπιστημῶν (neurosciences) ὡς πρὸς τὰ ψυχολογικὰ φαινόμενα. Οἱ ἐρευνητὲς διαπιστώνουν ὅτι μία διαπροσωπικὴ σχέση ποὺ οἰκοδομεῖται πάνω στὴν ἐνσυναίσθηση διεγείρει βιοχημικὲς μεταβολὲς στὸν ἐγκέφαλο, οἱ ὁποῖες ἐμπλουτίζουν τὴ δυνατότητα μάθησης στοὺς ἐφήβους καὶ στοὺς ἐνήλικες³¹. Στὰ πρῶτα χρόνια τῆς ἀνθρώπινης ζωῆς ἡ ὑγίης διαπροσωπικὴ ἀλληλεπίδραση διεγείρει τοὺς νευροδιαβιβαστὲς³² καὶ τὶς ὁρμόνες ἀνάπτυξης τῶν νευρῶνων. Ἀμφότεροι (νευρῶνες καὶ νευροδιαβιβαστὲς) συμμετέχουν καί-

30. *Empathy reconsidered*, ὁ.π., σ. 219.

31. COZOLINO LOUIS, *The neuroscience of psychotherapy*, Norton, New York, 2002, σ. 53. Περιέχει πλούσια βιβλιογραφία καὶ ἀρθρογραφία γύρω ἀπὸ τὴ σχέση ψυχολογικῶν λειτουργιῶν καὶ κεντρικοῦ νευρικοῦ συστήματος.

32. Νευροδιαβιβαστὲς (neurotransmitters) ὀνομάζονται διάφορες βιοχημικὲς οὐσίες τοῦ ἐγκεφάλου, μέσῳ τῶν ὁποίων ἐπικοινωνοῦν τὰ ἐγκεφαλικά κύτταρα, οἱ νευρῶνες (neurons).

για στη διαμόρφωση του ἐγκεφάλου του βρέφους και του παιδιοῦ. Αὐτά, μὲ ἀπλὰ λόγια, σημαίνουν ὅτι ἡ ἄρμονικὴ καὶ βαθιὰ διαπροσωπικὴ σχέση δύο ἀνθρώπων ἔχει θετικὴ ἐπίδραση στὴν ἀνάπτυξη τοῦ κεντρικοῦ νευρικοῦ συστήματος! Ἐξ σημειωθεῖ πὼς οἱ νευρῶνες χαρακτηρίζονται ἀπὸ μεταβλητὴ ἀρχιτεκτονικὴ (plasticity), ἡ ὁποία βελτιώνεται ἢ ἐπιδεινώνεται καὶ ἀπὸ τὴν ποιότητα τῶν σημαντικῶν διαπροσωπικῶν σχέσεων. Μὲ θεολογικοὺς ὅρους, αὐτὴ ἡ ἄρμονικὴ σχέση δύο προσώπων (ὑπὸ τὸ πρῖσμα τῆς μελέτης μας) ἀποτελεῖ τὴν ψυχοκοινωνικὴ βίωση τοῦ Ὅμοουσίου.

Τὸ Ὅμοουσίον ὅμως δὲν ἀφορᾷ μόνον τοὺς ἀνθρώπους, ἀλλὰ τὸ σύνολο τῶν κτισμάτων. Σὲ ἔρευρες ποὺ πραγματοποιήθηκαν σὲ πουλιὰ διαπιστώθηκε ὅτι αὐτὰ βελτιώνουν περισσότερο τὸ κελάιδημά τους ὅταν ἀκοῦν τὸ ζωντανὸ κελάιδημα ἄλλων πουλιῶν, παρὰ ὅταν τὸ ἀκοῦν ἀπὸ τεχνητὰ μέσα (π.χ. ἀπὸ CD τῶν ἐρευνητῶν). Κάποια εἶδη πουλιῶν, μάλιστα, ἀδυνατοῦν τελείως νὰ μάθουν νὰ κελαιδοῦν ἀκούγοντας τὸν ἦχο ἀπὸ τεχνητὰ μέσα καὶ τὸ κατορθώνουν μόνο διὰ μέσου τῆς συμβίωσης μὲ ἄλλα πτηνά³³!

Μὲ ὄντολογικοὺς ὅρους τῆς πατερικῆς θεολογίας, διαπιστώνουμε πὼς οἱ ἐνέργειες (κελάιδημα) τῆς φύσεως τῶν κτισμάτων (ἐδῶ, τῶν ὠδικῶν πουλιῶν) δυσλειτουργοῦν ἢ κολοβώνονται ὅταν τὰ ὄντα ἀποκοποῦν ἀπὸ τὴν ὁμοούσια (δηλαδή, κατὰ λόγον³⁴) *συνύπαρξη*. Στὴν περίπτωση τῶν ἔλλογων κτισμάτων, ὅπως ὁ ἄνθρωπος, οἱ φυσικὲς ἐνέργειες ἂν ἀποκοποῦν ἀπὸ τὴν ὁμοούσια κοινωνία διαστρέφονται στὴν ὑποστατικὴ ἔκφρασή τους καὶ γίνονται πάθη. Ὅτι, δὴποτε ἀποκόπτει τὸν ἄνθρωπο ἀπὸ τὴν ὁμοούσια κατὰ λόγον κοινωνία μὲ τὰ ἄλλα πρόσωπα, τὸν ἀλλοιώνει.

Δ. Ἡ Προβλητικὴ Ταύτιση

Ἄφοῦ ἐξετάσαμε τὴν ἐνσυναίσθηση, θὰ στραφοῦμε τώρα στὴν προβλητικὴ ταύτιση (projective identification). Ἡ προβλητικὴ ταύτιση ἀποτελεῖ ἀσυνείδητο

33. *The neuroscience of psychotherapy*, ὁ.π., σ. 53 καὶ 54.

34. Μὲ τὴν ἔννοια ποὺ δίνει ὁ ἅγ. Μάξιμος στοὺς λόγους τῶν ὄντων. Ἐξαιρετικὴ ἀνάλυση τῆς ἔννοιας τοῦ «λόγου» στὴ μαξιμιανὴ θεολογία βρίσκουμε στὸν πρόλογο ποὺ ἔγραψε ὁ π. Δ. Στανιλοάε γιὰ τὸ βιβλίο: *Ἁγ. Μαξίμου Ὁμολογητοῦ, Φιλοσοφικὰ καὶ θεολογικὰ ἐρωτήματα*, Ἀποστολικὴ Διακονία, Ἀθήναι, 1990, σ. 29 (κ.ἄ.): «...ὁ λόγος σημαίνει ...τὴν ὄντολογικὴ βάση καὶ ἐπομένως τὸν ὀρισμὸ τῆς οὐσίας μας καὶ τὸν ὀρισμὸ κάθε πράγματος (σ.σ. κτίσματος) ποὺ κι αὐτὸ ἔχει λογικὸ χαρακτῆρα, δηλαδή, δομὴ μὲ τάξη καὶ διάρκειαν».

μηχανισμό ψυχικής επικοινωνίας (κυρίως μὴ προφορική). Σὲ περιπτώσεις ψυχοπαθολογίας ἀποτελεῖ μηχανισμό ψυχικής ἄμυνας. Τὸ ὄλο θέμα εἶναι ἀπὸ τὰ πλέον περιήλοκα στὴ σύγχρονη Ψυχανάλυση καὶ γιὰ τὸν λόγο αὐτὸν δὲν θὰ ἀσχοληθοῦμε καθόλου μὲ τὴν θεωρητικὴ πλευρά του. Θὰ προσπαθήσουμε νὰ τὸ ἐκλαϊκεύσουμε κατὰ τὸ δυνατόν, περιγράφοντας τὴν προβληματικὴ ταύτιση μέσα ἀπὸ πραγματικὰ κλινικὰ περιστατικά³⁵, τὰ ὁποῖα βίωσε καὶ χειρίστηκε ὁ γράφων.

α) Στὴ διάρκεια συνεδρίας (session) ποὺ εἶχα μὲ ἀσθενῆ, ὁ ὁποῖος ἔπασχε ἀπὸ σχιζοειδῆ διαταραχὴ τῆς προσωπικότητας, ξαφνικὰ ἐνίωσα βαθὺ φόβο, ὁ ὁποῖος ἀπὸ λογικὴ ἄποψη ἦταν ἀνεξήγητος. Κανένας ἐξωτερικὸς ἢ ἐσωτερικὸς κίνδυνος ἢ ἄγχος δὲν μὲ ἀπειλοῦσε τὴν περίοδο ἐκείνη. Ἡ ἴδια ἢ ποιότητα τοῦ συγκεκριμένου συναισθήματος ἦταν (καὶ εἶναι) ξένη καὶ ἄγνωστη πρὸς τὴ δομὴ τῆς προσωπικότητάς μου. Τὸ φαινόμενο αὐτὸ κράτησε ὀρισμένα δευτερόλεπτα καὶ σιγά-σιγά ἔσβησε, ἀφήνοντας ἔντονη αἴσθηση μέσα μου. Σύντομα κατάλαβα πὼς ἐπρόκειτο γιὰ προβληματικὴ ταύτιση τοῦ ἀσθενοῦς πρὸς τὸν θεραπευτὴ του, μέσω τῆς ὁποίας μὲ «ἔκανε» νὰ βιώσω μὲ ἔνταση τὸν βαθὺ διαχρονικὸ τρόμο τοῦ ἐσωτερικοῦ του κόσμου.

β) Μετὰ ἀπὸ ἀρκετὸ καιρὸ, σὲ θεραπευτικὴ συνεδρία μὲ τὸν ἴδιο ἀσθενῆ συνέβη τὸ ἔξῃς. Σὲ κάποια φάση τῆς συνεργασίας μας παρατήρησα ὅτι τὰ μάτια του ἦταν ὑγρά, εἶχε βουρκώσει. Μετὰ ἀπὸ λίγα λεπτά ἐνίωσα νὰ βουρκώσω ὁ ἴδιος, κάτι ποὺ κανονικὰ δὲν μοῦ συμβαίνει ποτὲ στὴ ψυχοθεραπευτικὴ μου δραστηριότητα. Καὶ πάλι ἐπρόκειτο γιὰ προβληματικὴ ταύτιση τοῦ ἀσθενοῦς, ὅπου μὲ «ἔκανε» νὰ γευτῶ τὸν ἔντονο ψυχικὸ πόνο (distress) ποὺ βίωνε.

γ) Σὲ συνεδρία μὲ κάποια νεαρὴ ἀσθενῆ ἐνίωσα πρὸς τὸ τέλος ἕνα εἶδος μελαγχολίας, ἕνα ψυχικὸ βᾶρος τὸ ὁποῖο συνεχίστηκε περίπου γιὰ μισὴ ὥρα μετὰ τὴ λήξη τῆς συναντήσεως. Στὸ διάστημα αὐτῶν τῶν τριάντα λεπτῶν πῆγα στὸ βενζινάδικο ὅπου εἶμαι πελάτης ἐπὶ χρόνια καὶ ὁ ὑπάλληλος μὲ ρώτησε: «τί ἔχετε; Φαίνεστε στενοχωρημένος!» Ἄς σημειωθεῖ πὼς οὔτε οἱ συνθήκες ζωῆς τῆς ἀσθενοῦς (ἀρκετὰ καλές) οὔτε τὸ εἶδος τῶν προβλημάτων της (σχετικὰ ἥπια) ἐξηγοῦσαν λογικὰ μία τέτοια «συμπόνια»-μελαγχολία ἐκ μέρους τοῦ θεραπευτῆ³⁶. Μὲ τὸν «τρόπο» της ἡ ἀσθενῆς μὲ εἶχε κάνει νὰ γευτῶ τὴν ὑφέρουσα *κατάθλιψη* ποὺ τὴν βασάνιζε.

35. Περιοριζόμαστε σὲ παραδείγματα ἀπὸ τὴν κλινικὴ πράξη, ἐνῶ ἡ προβληματικὴ ταύτιση εἶναι παρούσα πολὺ εὐρύτερα στὴν ἀνθρώπινη ζωὴ καὶ δράση.

36. Ἡ συμπόνια οὕτως ἢ ἄλλως ἀποτελεῖ θεραπευτικὸ σφάλμα, διότι ἐμποδίζει τὴν ἐν-

Με τὰ τρία αὐτὰ παραδείγματα κατανοοῦμε ὅτι ἡ προβλητική ταύτιση εἶναι τὸ ψυχικὸ φαινόμενο ὅπου τὸ ἀσυνείδητο ἑνὸς ἀνθρώπου ἐπικοινωνεῖ μὲ τὸ ἀσυνείδητο ἑνὸς ἄλλου, μεταδίδοντας στὸν δεύτερο βαθιὰ βιώματα, τὰ ὁποῖα εἶναι ἀδύνατον νὰ μεταδοθοῦν τόσο ἄμεσα καὶ βαθιὰ μὲ ἄλλον τρόπο³⁷. Τὰ βιώματα αὐτὰ ὁ πρῶτος τὰ μεταδίδει στὸν δεύτερο ἐπειδὴ στὶς περιπτώσεις αὐτὲς συνήθως ὑπάρχει σημαντικὴ σχέση ἀνάμεσά τους (ἀναλυτὴς καὶ θεραπευόμενος, μέλη τῆς ἴδιας οἰκογένειας, σύζυγοι ἢ σύντροφοι, στενοὶ συνεργάτες).

Ἡ σύγχρονη ψυχαναλυτικὴ ἔρευνα, παρ' ὅλη τὴ μακρὰ καὶ διεξοδικὴ συζήτηση τοῦ θέματος, δὲν μπόρεσε νὰ καταλήξει σὲ ὀριστικὸ συμπέρασμα γύρω ἀπὸ τὸ ἀκόλουθο κρίσιμο ἐρώτημα: *μὲ ποιὸν τρόπο* μπορεῖ τὸ ἀσυνείδητο ἑνὸς ἀνθρώπου νὰ ἐπηρέασει βαθιὰ ἢ ἀκόμη καὶ νὰ εἰσβάλλει στὸ ἀσυνείδητο κάποιου ἄλλου; Κορυφαῖοι εἰδικοί ἐπὶ τοῦ θέματος ἀναφέρουν: «Δὲν κατανοοῦμε σὲ βάθος τὸ πῶς μία τέτοια ἐπίδραση (σ. ἢ προβλητικὴ ταύτιση) ἀσκειται πάνω στὸν ἄλλο. Νομίζω πὼς ἔχει σχέση μὲ μία λεπτὴ ἐμπλοκὴ τῶν δύο χαρακτήρων, ἰδίως τῶν πλευρῶν τους ἐκείνων πού εἶναι εὐάλωτες»³⁸. Ἄλλοι εἰδικοί θεωροῦν πὼς ὁ τρόπος τῆς προβλητικῆς ταύτισης εἶναι συμπεριφορικός. Εἶναι φανερὸ ὅτι οἱ ἐρμηνεῖες αὐτὲς εἶναι ψυχολογικὰ ὀρθές, ἀλλὰ ἀγνοοῦν τὴν ὄντολογικὴ διάσταση τῆς διαπροσωπικῆς ἀλληλεπίδρασης, συνειδητῆς ἢ ἀσυνείδητης, προφορικῆς ἢ σωματικῆς (body language), ρητῆς ἢ ὑπόρρητης.

Στὸ σημεῖο αὐτὸ θὰ ἀναφέρουμε ὀρισμένες σημαντικὲς διαφορὲς ἀνάμεσα στὴν προβλητικὴ ταύτιση καὶ τὴν ἐνσυναίσθηση. Ἡ ἐνσυναίσθηση εἶναι συνειδητὴ καὶ ἀποτελεῖ ἐσωτερικὴ στάση ἀπέναντι στὸν συνάνθρωπο. Ἡ προβλητικὴ ταύτιση εἶναι ἀσυνείδητη καὶ ἀνεπίγνωστη ἀπὸ τὴν συντριπτικὴ πλειοψηφία τῶν ἀνθρώπων. Ὡς συνειδητὴ στάση ἢ ἐνσυναίσθηση ἔχει συνήθως προβλέψιμα ἀποτελέσματα γι' αὐτὸν πού τὴν ἀσκεῖ, ἐνῶ ἀντίθετα ἡ προβλητικὴ ταύτιση ἔχει ἀπρόβλεπτο χαρακτήρα γι' αὐτὸν πού δέχεται τὴν ἐπίδρασή της, ἀλλὰ καὶ γι' αὐτὸν πού τὴν ἀσκεῖ. Καὶ στὶς δύο περιπτώσεις ὅμως τὸ ὄντολο-

---

συναίσθηση καὶ προωθεῖ τὴν ταύτιση μὲ τὸν ἀσθενῆ. Στὴ θεραπευτικὴ διαδικασία πρέπει νὰ τίθεται πάντα ὑπὸ ἔλεγχο.

37. Πρόκειται γιὰ ἐκλαϊκευμένη προσέγγιση τῆς προβλητικῆς ταύτισης καὶ γι' αὐτὸ ἀτελεῖ-ἀνεπαρκῆ σὲ σχέση μὲ τὴν πραγματικὴ πολυπλοκότητα (θεωρητικὴ ἢ κλινικὴ) τοῦ θέματος. Τὸ σημαντικό ὅμως εἶναι ὅτι ὁ ὄντολογικὸς πυρήνας τοῦ ζητήματος παραμένει ἀνέπαφος ἀπὸ τὴν ἐκλαϊκευση αὐτῆ.

38. SCHARFF JILL SAVEGE, *Projective and Introjective Identification and the Use of the Therapists Self*, Jason Aronson, Lanham, 2004, σ. 44.

γικό θεμέλιο πάνω στο οποίο στηρίζονται είναι τὸ Ὅμοούσιο. Παρότι ἐνσυναίσθηση καὶ προβληματικὴ ταύτιση διαφέρουν ριζικὰ μεταξύ τους, *πρωτογενῶς ἀποτελοῦν ὁμοούσια φυσικά (ψυχοσωματικά) ἐνεργήματα*, τὰ ὁποῖα διαφέρουν ἀπὸ ἄνθρωπο σὲ ἄνθρωπο κατὰ τὴν ὑποστατικὴ ἔκφρασή τους³⁹. Τὸ ἴδιο ἰσχύει καὶ γιὰ τὰ συναισθήματα. Οἱ ἀρετὲς δὲν διαφέρουν ἀπὸ τὰ πάθη ὡς φυσικὰ ἐνεργήματα, ἀλλὰ ὡς ἔκφραση τοῦ γνωμικοῦ θελήματος. Τὸ μίσος τοῦ ἐμπαθοῦς ἀνθρώπου στρέφεται ἐναντίον ὁποιουδήποτε προκαλεῖ ματαιώση τῆς ἱκανοποίησης ἢ τῶν φιλοδοξιῶν του, ἐνῶ τοῦ πνευματέμφορου ἀντιπαράθεται πρὸς τὴν ἁμαρτία καὶ τὸν σατανᾶ. Ἡ ἀγάπη τοῦ ἐμπαθοῦς ποθεῖ τὰ μέσα τῆς ἐγκωεντρικῆς του ἱκανοποίησης, ἐνῶ τοῦ ἀναγεννημένου ἐπιθυμεῖ τὴν ἀγάπη τοῦ Χριστοῦ καὶ τοῦ πλησίον.

Ἡ μελέτη τῆς προβληματικῆς ταύτισης ἔγινε γιὰ πρώτη φορὰ πρὶν μερικὲς δεκαετίες ἀπὸ τὴν μεγάλη ψυχαναλύτρια Melanie Klein, ἡ ὁποία ἐπικέντρωσε ἰδιαίτερα τὴν προσοχή της στὴν ἀλληλεπίδραση μητέρας-βρέφους. Παρακολουθώντας συστηματικὰ τὴ σχέση μητέρας-βρέφους καὶ τὶς ἀσυνείδητες πλευρὲς της, ἡ Klein πρωτοδιατύπωσε τὸν ὄρο προβληματικὴ ταύτιση καὶ τὸ περιεχόμενό του. Στὴν ἀλληλεπίδραση αὐτὴ διαφαίνεται ἐντονότερα ὁ ρόλος τοῦ Ὅμοουσίου, καθὼς στὰ βρέφη ἡ διάσταση τοῦ προσώπου-ὑποστάσεως εἶναι ὑπαρκτή, ἀλλὰ ἐν σπέρματι. Εἶναι ἡ ὁμοούσια κοινωνία μητέρας-βρέφους (καὶ ἀργότερα, μητέρας-παιδιοῦ) ὁ ἀποφασιστικὸς παράγοντας πὺν προκαλεῖ τὴ σταδιακὴ ἀνάδυση τῆς ἐτερότητάς του. Ἡ σημασία καὶ πολυπλοκότητα τῆς ἀλληλεπίδρασης αὐτῆς γιὰ τὸν σχηματισμὸ τῆς προσωπικότητος-χαρακτῆρα τοῦ βρέφους-παιδιοῦ ἀποτελεῖ κοινὸ τόπο δεκαετιῶν στὴν Ψυχανάλυση. Ἄν ἡ ὁμοούσια αὐτὴ ἀλληλεπίδραση (ἡ ὁποία περιλαμβάνει ὅπωςδήποτε τὴν ἐνσυναίσθηση καὶ τὴν προβληματικὴ ταύτιση) εἶναι δυσλειτουργικὴ ἢ ἀρμονικὴ, θὰ προσδιορίσει σὲ μεγάλο βαθμὸ τὴν προσωπικότητα τοῦ μελλοντικοῦ ἐνήλικα γιὰ τὴν ὑπόλοιπη ζωὴ του.

Τὸ γεγονός ὅτι τὰ πρῶτα σκιρτήματα ἐνσυναίσθησης ἢ προβληματικῆς ταύτισης διαπιστώνονται στὴ βρεφικὴ ἡλικία δείχνει ὅτι ἡ ὁμοούσια κοινωνία τῶν προσώπων εἶναι παρούσα σ' ὀλόκληρη τὴν πορεία τῆς ἀνθρώπινης ζωῆς, ἀλλὰ μεταλλάσσεται σὲ ὠριμότερες μορφές.

39. Αὐτὸ ἀπὸ ὄντολογικῆς πλευρᾶς ἰσχύει γιὰ κάθε ἐνέργημα τῆς φύσεως-οὐσίας. Ἐνῶ τὰ φυσικὰ ἐνεργήματα εἶναι ὁμοούσια ἐπειδὴ εἶναι κοινὰ γιὰ τὰ ὄντα ἐκεῖνα μὲ ταυτόσημο λόγον φύσεως, διαφοροποιοῦνται κατὰ τὸν τρόπο τῆς ὑπάρξεως τοῦ προσώπου. Στὴ

Ε. Τὰ συναισθήματα⁴⁰

Ἡ ἄρμονικὴ καὶ εὐπροσάρμοστη λειτουργία τῶν συναισθημάτων ἀποτελεῖ ἰδιαίτερα σημαντικὴ ἔνδειξη ψυχικῆς ἰσορροπίας-υγείας καὶ ἀντιστρόφως. Σειρὰ ὀλόκληρη ψυχικῶν διαταραχῶν ὀφείλεται στὴν ἀδυναμία τοῦ ψυχισμοῦ τοῦ ἀσθενοῦς νὰ ρυθμίζει τὰ συναισθήματά του (affect regulation) καὶ ἰδίως τὸ ἄγχος⁴¹. Τὰ συναισθήματά του εἴτε εἶναι ὑπερβολικὰ ἔντονα σὲ σημεῖο ποῦ νὰ ἀποδιοργανώσουν τὸν ψυχικὸ του κόσμο (πχ. ἀγχώδεις διαταραχές, ὀριακὴ ὀργάνωση τῆς προσωπικότητος) εἴτε εἶναι ἀτροφικὰ καὶ ὑποτονικά, μὲ συνέπεια οἱ ἐμπειρίες τοῦ ἀσθενοῦς νὰ εἶναι κενές, θολές καὶ ἀδιάφορες γιὰ τὸν ἴδιο (πχ. στὴν κατάθλιψη).

Ἡ σύγχρονη ἔρευνα διακρίνει τοὺς ἑξῆς τύπους συναισθημάτων⁴²:

1) *Τὴν βιολογικὴ πρωτογενῆ ἐμπειρία* (affect): αὐτὴ συνιστᾷ τὸν γενεσιουργὸ πυρῆνα τῶν συναισθημάτων, διότι ἀποτελεῖ προσυνειδητὴ βιολογικὴ ἀπόκριση σὲ κάποιο ἐρέθισμα. Πραγματοποιεῖται στὸ ἐπίπεδο τῶν ἐγκεφαλικῶν κυττάρων χωρὶς τὴν συμμετοχὴ τῆς ἀνθρώπινης ἐπίγνωσης-συνείδησης (π.χ. αὐτὸ συμβαίνει ὅταν μᾶς πλησιάζει ἕνα ἄγριο ζῶο καὶ ὁ πανικὸς μαζί μὲ τὴν ἀδρεναλίνη διεγείρονται ἀκαριαῖα, χωρὶς συμμετοχὴ τῆς βούλησης). Ἡ βιολογικὴ βάση τῶν συναισθημάτων ἀποτελεῖ φυσικὴ ἐνέργεια τῆς ἀνθρώπινης οὐσίας καὶ συνεπῶς ἀνάγεται στὸ Ὅμοῦσιο.

2) Τὸ *αἶσθημα* (feeling) ἐμπεριέχει ἐπιπλέον τὴν συνείδηση-ἐπίγνωση τοῦ πρωτογενοῦς βιώματος: π.χ. κάποιος ἀναφέρει ὅτι «νιώθει ὑπερένταση», ποῦ σημαίνει ὅτι τὸ αἶσθημά του αὐτὸ περιλαμβάνει ἐπίγνωση ἔντασης ποῦ εἶναι σωματικὴ (πχ. ταχυπαλμία) καὶ ψυχολογικὴ (πχ. στρῆς ἢ ἀδημονία).

3) Τὸ *συν-αἶσθημα* (emotion) ἀποτελεῖ σύνθετη συνειδητὴ ἐμπειρία, συνδασμὸ αἰσθημάτων, γνωσιακῆς λειτουργίας (cognition) καὶ κατευθυντήριας

Χριστολογία αὐτὴ ἢ ἀρχὴ ἐκφράστηκε (γιὰ τὴν ἀνθρώπινη φύση τοῦ Χριστοῦ) μὲ τὴν περιφημὴ διάκριση «λόγου-τρόπου» τοῦ ἁγ. Μαξίμου.

40. Τὰ περισσότερα στοιχεῖα γιὰ τὴν παράγραφο αὐτὴ ἀντλήσαμε ἀπὸ τὴν μελέτη μας, *Προλεγόμενα μᾶς ἀνθρωπολογίας τῶν συναισθημάτων...*, ὁ.π., σ. 187 ἔξ.

41. Βλ. μεταξὺ ἄλλων, *Θεραπευτικὴ ἐπικοινωνία*, ὁ.π., κεφάλαιο: Ὁ κεντρικὸς ρόλος τοῦ ἄγχους, σσ. 65-93.

42. GREENBERG LESLIE & PAIVIO SANDRA, *Working with emotions in psychotherapy*, Guilford, New York 1997, σσ. 7 καὶ 8.

δράσης⁴³. Τὰ συν-αισθήματα (μὲ τὴν ἐξειδικευμένη αὐτὴ ἔννοια) εἶναι *προσαρμοστικά* (adaptive). Ἀποτελοῦν ἐσωτερικὰ σήματα πὸν μᾶς κατευθύνουν στὴν προσασίᾳ καὶ διατήρηση τῆς ζωῆς. Ὁργανώνουν τὴν σκέψη καὶ τὴν δράση μας, δηλ. τὴν ἀνθρώπινη συμπεριφορά. Ἐπιδροῦν ἰσχυρότατα στὶς διαπροσωπικὲς σχέσεις εἴτε ὡς αἴτιο εἴτε ὡς ἀποτέλεσμα αὐτῶν. Τὰ συναισθήματα ἄλλοτε ἀποτελοῦν αὐτοσκοπὸ τοῦ ἀνθρώπινου ψυχισμοῦ (π.χ. χαρὰ, ἐνθουσιασμός, ἀποφυγὴ κάθε εἴδους κινδύνων καὶ δυσάρεστων καταστάσεων) καὶ ἄλλοτε τὰ μέσα πὸν μᾶς καθοδηγοῦν πρὸς τοὺς στόχους μας.

Ὁ φόβος, λόγου χάρι, μᾶς ἐνεργοποιεῖ πρὸς τὴν ἀπόκρουση ἢ ἀποφυγὴ τοῦ ἐπίφοβου παράγοντα καὶ ταυτόχρονα μᾶς παρέχει τὰ βιολογικὰ ἐρεθίσματα πὸν ἐπιτρέπουν αὐτὴν τὴν ἀπόκρουση ἢ ἀποφυγὴ. Ἡ χαρὰ εἶναι καθεαυτὴν πολλαπλὰ θετικὴ (ἄρα αὐτοσκοπὸς) καὶ συγχρόνως ἐνεργοποιεῖ ψυχοβιολογικὰ ἀνακλαστικὰ πὸν εὐνοοῦν τὴν θετικὴ στάση ἀπέναντι στὴν ζωὴ καὶ τὸν πλησίον.

Τὰ προσωπικὰ μας συναισθήματα μᾶς πληροφοροῦν τί πραγματικὰ βιώνουμε ὡς θετικὸ ἢ ἀρνητικὸ, εὐχάριστο ἢ δυσάρεστο, ἐπιθυμητὸ ἢ ἀνεπιθύμητο. Γιὰ παράδειγμα, ἔστω ὅτι ἓνας πιστὸς νομίζει πὸς ἔχει τὴν ἀρετὴ τῆς ταπεινοφροσύνης ἢ τῆς ὑπομονῆς, χωρὶς αὐτὸ νὰ ἰσχύει. Ἄν ἔχει μάθει νὰ παρατηρεῖ προσεκτικὰ καὶ μεθοδικὰ τὸν ἐσωτερικὸ του κόσμο, θὰ διαπιστώσει συναισθήματα θυμοῦ, ἀγανάκτησης ἢ ἀδημονίας ὅταν ἀντιμετωπίζει προσβλητικὲς ἢ κουραστικὲς καταστάσεις, τὰ ὁποῖα διαψεύδουν τὴν διογκωμένη αὐτό-εἰκόνα του (self-image). Ἄρα τὰ συναισθήματα μποροῦν νὰ ἀποβοῦν πολύτιμες ψυχικὲς πληροφορίες, οἱ ὁποῖες φανερώνουν τὴν βαθύτερη «ἀλήθειά» μας. Αὐτὸς εἶναι καὶ ὁ λόγος πὸν ἡ ψυχοθεραπεία ἀποδίδει μεγάλη σημασίᾳ στὰ συναισθήματα καὶ δὴ στὰ ἀφανῆ: ἀποκαλύπτουν τὸν βαθύτερο-πραγματικὸ ἑαυτὸ μας, τὸν ὁποῖο πολλὲς φορὲς δὲν ἐπιθυμοῦμε νὰ γνωρίζουμε!

Στ. Ποιμαντικὴ καὶ Ὁμοούσιο

Ἡ ὀρθόδοξη θεολογία στὸ ὄντολογικὸ ἐπίπεδο διέσωσε τὴν ἀκεραιότητα τοῦ ψυχισμοῦ (παθητικοῦ μέρους τῆς ψυχῆς, σύμφωνα μὲ τὴν ὀρολογία τῆς

43. Οἱ παραπάνω ἐξειδικευμένες διακρίσεις συναισθημάτων δὲν λειτουργοῦν στεγανὰ μεταξύ τους, ἀλλὰ βρίσκονται σὲ πολύπλοκη ἀλληλεξάρτηση. Οἱ τρεῖς αὐτοὶ ὄροι ἀρκετὲς φορὲς χρησιμοποιοῦνται ἐναλλακτικὰ στὴν βιβλιογραφία.

ἐποχῆς τῶν Πατέρων) χάρη στοῦ σπουδαῖο θεολογικῦ ἔργο ἐνὸς Μαξίμου Ὁμολογητοῦ ἢ ἐνὸς Γρηγορίου Παλαμᾶ. Ὅμως στοῦ ψυχολογικό-λειτουργικό ἐπίπεδο ἡ ποιμαντική μας (δηλαδή ἡ ἄμεση ἐκκλησιαστική ἐφαρμογή τῆς θεολογίας) παρουσιάζει σοβαρὴ δυσκολία στοῦ νὰ κατανοήσῃ τὴ σημασία καὶ λειτουργία τῶν ψυχικῶν ἐνεργημάτων, ὅπως κατ' ἐξοχὴν εἶναι τὰ συναισθήματα. Συνέπεια τῆς δυσκολίας αὐτῆς τῆς ποιμαντικῆς μας (ἀλλὰ καὶ αἰτία τῆς) εἶναι ἡ *σύγχυσις (ὁμοούσιας) φυσικῆς ἐνέργειας καὶ γνωμοκῶν θελήματος* στὸν ἄνθρωπο⁴⁴.

Ἐνδεικτικὸ τῆς διακρίσεως τῶν δύο αὐτῶν ὄντολογικῶν παραμέτρων εἶναι τὸ ἐπόμενο σημαντικὸ χωρίο τοῦ ἁγ. Μαξίμου: «Φθαρεῖσα πρότερον τοῦ κατὰ φύσιν λόγου τοῦ Ἀδάμ ἢ προαίρεσις, τὴν φύσιν ἑαυτῆ συνέφθειρεν, ἀποθεμένη τῆς ἀπαθείας τὴν χάριν καὶ γέγονεν ἁμαρτία· πρώτη μὲν καὶ εὐδιάβλητος, ἢ πρὸς τὴν κακίαν ἀπὸ τοῦ ἀγαθοῦ τῆς προαιρέσεως ἔκπτωσις· Δευτέρα δὲ διὰ τὴν πρώτην, ἢ τῆς φύσεως ἐξ ἀφθαρσίας εἰς φθορὰν ἀδιάβλητος μεταποίησις. Δύο γὰρ ἁμαρτίαι γέγονασι ἐν τῷ προπάτορι κατὰ παράβασιν τῆς θείας ἐντολῆς· ἡ μὲν διαβεβλημένη· ἡ δὲ ἀδιάβλητος, αἰτίαν ἔχουσαν τὴν διαβεβλημένην. Καὶ ἡ μὲν προαιρέσεως ἐκουσίως ἀποθεμένης τὸ ἀγαθόν· ἡ δὲ, φύσεως ἀκουσίως διὰ τὴν προαίρεσιν ἀποθεμένης τὴν ἀθανασίαν» (P.G. 90, 405C). Στὴν περίπτωσι τοῦ Ἀδάμ-ἀρχετυπικοῦ ἀνθρώπου πρῶτα ἀλλοιώθηκε ἡ προαίρεσή του πρὸς τὸν Θεό, ἁμάρτησε καὶ ἡ πτώσις του συμπαρέσυρε τὴν φύσιν του. Ὁ καταλογισμὸς τῆς ἁμαρτίας γίνεται πάντοτε στὴν προαίρεση (διαβεβλημένη) καὶ οὐδέποτε στὴν φύσιν, ἢ ὁποῖα ὑφίσταται τὶς ἀστοχίες τῆς προαιρέσεως, μὲ συνέπεια νὰ παρουσιάζει (ἀδιάβλητη) φθορά. Στὴ δευτέρῃ αὐτῆς περίπτωσι τῆς ἀδιάβλητης φθορᾶς τῆς φύσεως ἀνήκουν πλεῖστα ψυχο-σωματικὰ νοσήματα καὶ γι' αὐτὸ ἀποτελοῦν ἀντικείμενο τοῦ εἰδικοῦ. Ἡ διαφθορὰ τῆς προαιρέσεως ἀποτελεῖ τὸ κατ' ἐξοχὴν πεδίο τοῦ Πνευματικοῦ.

Αὐτὸ σημαίνει ὅτι *πρωτογενῶς τὰ συναισθήματα δὲν ἐλέγχονται ἀπὸ τὴν ἐλεύθερη συνειδητὴ βούλησι* τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλὰ ἀποτελοῦν πρό-συνειδητὰ ψυχοσωματικὰ βιώματα ποὺ ἐνεργοποιοῦνται στοῦ ἐπίπεδο τῶν νευρῶνων. Γι' αὐτὸν ἀκριβῶς τὸν λόγο ἡ ἀποτελεσματικότητι τῶν ψυχοφαρμάκων εἶναι ἀνεξάρτητη τῆς ἀνθρώπινης βούλησις. Τὰ ψυχιατρικὰ φάρμακα στοχεύουν στὰ ὁμοούσια φυσικὰ ψυχο-εγκεφαλικά ἐνεργήματα τοῦ ἀνθρώπου καὶ ὄχι στοῦ

44. Γιὰ συστηματικὴ θεολογικὴ ἀνάλυσι τοῦ θέματος βλ., π. ΘΕΡΜΟΥ ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, Πρὸς μία θεολογικὴ κατανόησι τῆς ψυχοπαθολογίας καὶ τῆς θεραπείας, στὸν συλλογικὸ τόμο: *Θεολογία καὶ Ψυχιατρικὴ* σὲ διάλογο, ὁ.π., σσ. 96-131.

γνωμικὸ θέλημα⁴⁵. Ἀκόμη κι ἂν ἀδιαφορεῖ-ἀντιδρᾷ ὁ ἀσθενὴς ἀπέναντι στὴν φαρμακευτικὴ ἀγωγή (συχνὸ φαινόμενο στὶς σοβαρὲς ψυχικὲς παθήσεις), τὰ ἀποτελέσματά της εἶναι πολλὲς φορὲς εὐεργετικά.

Ἀπὸ τὴν ἄποψη αὐτὴ τὰ συναισθήματα εἶναι φυσικὰ ἐνεργήματα τῆς ἀνθρώπινης οὐσίας καὶ δὲν ἐξαρτῶνται ἀπὸ τὴν ἐλεύθερη βούληση. Ἀκριβῶς γιὰ τὸν λόγο αὐτὸν τὰ συναισθήματα ὡς φυσικὲς ἐνέργειες δὲν μποροῦν νὰ ἀποτελέσουν ἀντικείμενο τῆς ἀσκητικῆς τῆς Ὁρθοδοξίας, δὲν ἐπιδέχονται ἄμεσες ἐπεμβάσεις τοῦ Πνευματικοῦ! Ὅλα αὐτὰ ἀπὸ ποιμαντικὴ ἄποψη σημαίνουν ὅτι τὸ νὰ παροτρύνει ὁ Πνευματικὸς (ἢ ὁ ὁποιοσδήποτε ἄλλος) τὸν πιστό, «μὴν ἔχεις ἄγχος, δὲν πρέπει νὰ θυμῶνεις, μὴν στενοχωριέσαι» καὶ τὰ ὅμοια, (καὶ μάλιστα χωρὶς μακροχρόνια ἐργασία πάνω στὴν προσωπικότητά του), ὄχι μόνο δὲν ἔχει νόημα, ἀλλὰ καὶ φανερῶναι ἀνθρωπολογικὴ ἄγνοια καὶ ποιμαντικὴ ἀφέλεια. Καὶ αὐτὸ διότι τὰ προβλήματα συναισθηματικῆς δυσλειτουργίας δὲν ξεπερνιοῦνται μὲ ἠθικολογικὲς συστάσεις οὔτε μὲ τὴν κοινὴ λογικὴ. Ἄπαιτοῦν βαθύτερους καὶ λεπτότερους χειρισμούς, καθὼς καὶ μακροπρόθεσμη ἐργασία πάνω στοῦ κάθε συγκεκριμένο πρόσωπο.

Ὅταν λοιπὸν προσπαθεῖ κάποιος νὰ ἀντιμετωπίσει ζητήματα συναισθηματικῆς δυσλειτουργίας ἠθικολογικὰ ἢ πρακτικὰ, τότε πρόκειται γιὰ κλασικὴ περίπτωση ὅπου συγγέονται ἡ Ὀντολογία μὲ τὴν Ἠθικὴ.

Ὁ Πνευματικὸς θὰ ἀφιερῶσει ἀρκετὲς συναντήσεις καὶ σημαντικὸ κόπο καὶ χρόνο γιὰ νὰ κατανοήσει τὴν πρωτογενῆ αὐτὴ διάσταση τῶν συναισθημάτων ὡς φυσικῶν ἐνεργειῶν, οἱ ὁποῖες πιθανὸν νὰ δυσλειτουργοῦν λόγῳ τραυμάτων ἢ ἄλλων ἀτυχημάτων τῆς ψυχικῆς ἀνάπτυξης (π.χ. θανάτων σημαντικῶν προσώπων). Αὐτὸ τὸν βοηθᾷ σημαντικὰ νὰ ἀντιληφθεῖ τὴν κάθε προσωπικότητα ποὺ ἔχει ἀπέναντί του. Ὅταν προχωρήσει σὲ βάθος μία τέτοια διαδικασία, μόνον τότε μπορεῖ μὲ προσοχὴ καὶ διάκριση νὰ ἐπέμβει στὸν «δευτερογενῆ» συναισθηματικὸ κόσμο τοῦ ποιμαινόμενου, στὸν ὁποῖο συμπεριλαμβάνεται (πέραν τῆς ψυχολογικῆς «πρώτης ὕλης» τῶν φυσικῶν ἐνεργειῶν καὶ δυσλειτουργιῶν) ἡ προαίρεση, ἡ γνωσιακὴ λειτουργία, τὰ κίνητρα καὶ *κάθε τί ποὺ σχετίζεται μὲ*

45. Βεβαίως, τὰ φυσικὰ ἐνεργήματα καὶ ἡ ὑποστατικὴ ἐκφορὰ τους ἀλληλοεπηρεάζονται. Σοβαρὴ δυσλειτουργία τῶν πρώτων (ὅπως στὶς ψυχικὲς διαταραχὲς) ἐπιφέρει δυσλειτουργία καὶ τῆς ὑποστατικῆς ἐκφρασῆς τους (δηλαδὴ τῆς ἐλευθερίας τοῦ Προσώπου). Τὸ εἶδος καὶ ἡ ἔκταση αὐτῆς τῆς ἀλληλεπίδρασης ποικίλουν καὶ ἐξαρτῶνται ἀπὸ πολλοὺς παράγοντες. Ὁ πυρήνας τῆς ὑποστατικῆς ἐλευθερίας τοῦ Προσώπου, ἔστω καὶ τραυματισμένος, διατηρεῖται ἀκόμη καὶ στὶς περιπτώσεις βαριᾶς διαταραχῆς.

την ανθρώπινη ελευθερία και την αναζήτηση νοήματος. Δηλαδή θα προσπαθήσει να κατανοήσει ποιά από τα συναισθήματα αυτά και σε ποιόν βαθμό εξαρτώνται από την προαίρεση και την ελεύθερη βούληση (αυτεξούσιο). Στόν βαθμό που τα συναισθήματα γίνονται δεκτά και παγιώνονται από τὸ αυτεξούσιο, μεταλλάσσονται από φυσικά ένεργήματα σε γνωμικό θέλημα και ἐκεῖ πλέον ἔχει λόγο ἡ ἐκκλησιαστική ποιμαντική. Μία τέτοια ποιμαντική ἐργασία σε ἀροκτές περιπτώσεις εἶναι ιδιαίτερα δύσκολη και ἐπίμοχθη, διότι ἡ μεταπτωτική φθορά τῶν φυσικῶν ἐνεργημάτων πολλές φορές διαπλέκεται δυσδιάκριτα με τὸ γνωμικό θέλημα και τὴν ἐμπάθειά του. Ἀποτελεῖ ὅμως ὄρο ἐκ τῶν ὧν οὐκ ἄνευ για μία ἄξια λόγου Ποιμαντική.

Z. Τελικοί στοχασμοὶ

Τὸ ζήτημα τοῦ Ὁμοουσίου ἀποτελεῖ θεμελιῶδες κεφάλαιο τῆς θεολογίας τῆς Ἐκκλησίας και οἱ ἀνθρωπολογικές του προεκτάσεις εἶναι κρίσιμες για τὴν Ποιμαντική. Στὰ βιώματα τοῦ ἀνθρώπου ἔχουμε τὴν προβολή τοῦ Ὁμοουσίου ἀπὸ τὸ ὄντολογικό στὸ σωματο-ψυχο-κοινωνικό ἐπίπεδο τῆς καθημερινότητας.

Στὸ βιβλίο του «Ἀδελφοὶ Καραμάζοβ» ὁ Ντοστογιέφσκι περιγράφει τὸν συγκλονιστικό μονόλογο τοῦ μεγάλου ἱεροεξεταστή πρὸς τὸν Χριστό. Στὸ προφητικό και θεολογικότατο αὐτὸ κείμενο ὑπάρχουν νύξεις σχετικά με τὸ Ὁμοούσιο⁴⁶: «...θὰ ἱκανοποιούσες ὅ,τι ἀποζητάει ὁ ἄνθρωπος στὴ γῆ. Δηλαδή: ποιόν νὰ προσκυνήσει, σε ποιόν νὰ ἐναποθέσει τὴ συνείδησή του και με ποιόν τρόπο νὰ ἐνωθεῖ ἐπιτέλους με τοὺς συνανθρώπους του για ν' ἀποτελέσουν ὅλοι μίαν ἀναμφισβήτητη, γενική και ὁμονοῦσα μυρμηγκοφωλιά. Γιατί ἡ ἀνάγκη τῆς παγκόσμιας συνένωσης εἶναι τὸ τρίτο και τελευταῖο μαρτύριο τῶν ἀνθρώπων. Πάντα ἡ ἀνθρωπότητα, στὴ γενικότητά της, προσπαθοῦσε νὰ συνενωθεῖ σε παγκόσμια κλίμακα... Ἐν ἀποδεχόσουν τὸν κόσμο και τὴν πορφύρα τοῦ Καίσαρα, θὰ θεμελιώνες τὴν παγκόσμια αὐτοκρατορία και θὰ ἴδινες τὴν παγκόσμια εἰρήνη». Ἡ διαστροφή τοῦ ὁμοούσιου λόγου τῆς φύσεως και ἡ ἐπιδίωξη τῆς πανενότητας σε ἰδεολογική και ὄχι χριστοκεντρική βάση εἶχε ὡς κατάληξη τὸν ὀλοκληρωτισμὸ τοῦ εἰκοστοῦ αἰῶνα.

46. ΝΤΟΣΤΟΠΙΕΒΣΚΗ Φ., Ἐδελφοὶ Καραμάζοβ, τόμος β', μετάφραση Ἰρη Ἀλεξάνδρου, Γκοβόστης, Ἀθήνα 1990, σ. 159 κ.ἄ.